

En dag med Moberg

Vilhelm Mobergs språk och det fria ordets kraft

Fem texter

Ingrid Nettervik (red.)

En dag med Moberg

Vilhelm Mobergs språk och det fria ordets kraft

Fem texter

Ingrid Nettekvik (red.)

Vilhelm Moberg-Sällskapet
Vilhelm Mobergs Gata 4
352 34 Växjö

Copyright ©
Respektive författare och Vilhelm Moberg-Sällskapet
Tryck: Arkitektkopia i Växjö 2016
ISSN 1653-0993
ISBN 978-91-976736-9-3

Innehåll

Inledning <i>Ingrid Nettervik</i>	5
Språket är hans akilleshäl Om Moberg och språklig realism <i>Roger Källström</i>	7
Språket i <i>Sista brevet</i> – ”tillvrängt och orimligt”? <i>Staffan Klintborg</i>	21
Hur talade egentligen Karl Oskar och Kristina? Om Moberg och dialekten <i>Staffan Fridell</i>	32
Språkkonstnären Vilhelm Moberg <i>Ingrid Nettervik</i>	43
Det fria ordet under mellankrigstiden <i>Anna Williams</i>	53
Vilhelm Moberg-Sällskapets småskrifter	60

Inledning

Förra året, närmare bestämt den 27 juni 2015, var vi på Folkets Hus i Broakulla med seminariet ”En dag med Moberg”. Vi hade vådrets makter på vår sida, vilket bidrog till att göra eftermiddagens vandring, ledd av Brit Uppman, till en minnesrik upplevelse. Från Broakulla är det nämligen inte långt till det natursköna Johansfors, känt inte minst för sitt glasbruk, numera nerlagt i sin ursprungliga form. Men även om vi inte kunde besöka något glasbruk, så begav vi oss efter föreläsningarna till Johansfors. I Sutaremåla kvarn, där den gamla kvarnmiljön är väl bevarad, och på tryckerimuseet fick vi lyssna till texter av Moberg lästa på genuin småländska och samtidigt tillfälle att se oss omkring i dessa intressanta byggnader. Och på kristallmuseet kunde vi njuta av alla de vackra glaskonstverk som finns samlade där.

Årets tema, ”Vilhelm Mobergs språk”, belystes av fyra föreläsare, tre av dem språkforskare. Från Göteborgs universitet kom Roger Källström. Han tog upp den kritik som från flera håll riktats mot Mobergs amerikanismer i utvandrarromanerna. Litteraturvetaren Jöran Mjöberg tyckte visserligen att språket var realistiskt gestaltat men fann amerikanismerna osköna. Den norsk-amerikanske tvåspråkighetsforskaren Einar Haugen ansåg att Mobergs amerikansvenska är orealistisk och alltför överdriven. Moberg gick i svaromål och hävdade att hans amerikansvenska ligger verkligheten mycket nära, och han hänvisade bland annat till Andrew Petersons dagbok som en av sina källor.

Fler forskare gav sig in i debatten och gav Moberg stöd. En av dem är Roger McKnight, som i sin avhandling jämför amerikanismerna i emigrantsviten med dem i Andrew Petersons dagböcker. En annan forskare (Sture Ureland) menade att Mobergs amerikansvenska är realistisk.

Roger Källström undersöker om det finns fog för den av Haugens invändningar som gäller frekvensen, mängden av amerikanismer, och framhåller att man inte får glömma bort att det å ena sidan handlar om litterär gestaltning, å andra sidan inte fanns någon forskning om amerikansvenska som Moberg kunde ta del av när han skrev sina romaner. Han hade bara språkliga källor som brev och dagböcker att luta sig emot. Källström granskar ett flertal karakteristiska exempel hämtade ur Mobergs romaner, och hans slutsats är intressant. Moberg använder nästan genomgående amerikansvenska ”mycket väl och trovärdigt.”

Tvåspråkighetsforskaren Staffan Klintborg från Linnéuniversitetet i Växjö ställer frågan om språket i *Sista brevet till Sverige* är ”tillvrängt och orimligt”, vilket flera kritiker ansett. Han undersöker särskilt språket i de brev som återges i romanen och hänvisar till begreppen *codeswitching* och *transfer* som används vid undersökningar av tvåspråkighet. Den som ”switchar” överför engelska ord oförändrade in i ett svenskt sammanhang. Den svenska motsvarigheten är *kodväxling*. När det gäller grammatisk eller betydelsemässig påverkan använder man ordet *transfer*, dvs. *överföring*.

Klintborg undersöker också det talade språket i romanerna och använder då en modell för tvåspråkighet: ”Vem talar hur med vem och om vad?” Han drar intressanta slutsatser av hur Karl Oskar, som ju till skillnad från Kristina lär sig en del engelska, talar annorlunda i samtal med sin hustru än med till exempel Anders Månsson, Ulrika eller Samuel Nöjd. Klintborg visar också hur det sätt på vilket personerna blandar svenska och engelska bidrar till att karakterisera dem. Även Klintborgs slutsats är att Moberg träffar rätt i sin utformning av personernas tal, hur han med språket visar hur personerna har påverkats av sin vistelse i det nya landet.

Staffan Fridell är professor i Nordiska språk vid Uppsala universitet. Som son till författaren Folke Fridell har han vuxit upp med den småländska som talas i Sunnerbo. Han redogör för hur dialektgränserna går mellan sydvästra och nordöstra Småland och ställer frågan om Mobergs gestalter talade en sydväst-småländsk dialekt. Svaret blir nej. Om Moberg hade försökt skriva replikerna på sin egen dialekt, så hade texten blivit för svår för att förstå. Han antyder dialekt genom vissa ordval och delvis talspråklig stavning. Inte heller hade det varit möjligt för honom att återge hur man talade i mitten av 1800-talet, helt enkelt för att han inte visste hur man talade då. Men det gör dialektforskaren Fridell, som ger exempel på hur talet skulle ha återgivits om Karl Oskar, Kristina, Robert, Ulrika hade talat som man gjorde 1850. Fridell går igenom tolv olika språkvarianter genom att återge repliker som de är skrivna i romanerna och ange hur de skulle ha varit skrivna med 1850-talets idiom.

Fridells bedömning är att Moberg skickligt använder talspråks- och dialektdrag som stilmedel i sitt sparsamma bruk av detta.

I min föreläsning motiverar jag påståendet att Vilhelm Moberg är en språkkonstnär genom att visa hur väl han anpassar språk och stil efter romanernas art och karaktär. Jag hämtar exempel från så olika verk som de två berättelserna om Adolf i Ulvaskog, *Brudarnas källa* och *Det gamla riket*.

Utänför ”En dag med Moberg” ligger Anna Williams text om ”Det fria ordet under mellankrigstiden”. Den återger den föreläsning hon höll under Vilhelm Moberg-Sällskapets föreläsningsserie på Det fria ordets hus i Växjö i höstas. Tyngdpunkten ligger på Agnes von Krusenstjerna och den kritik som hon mötte för romansviten ”Fröknarna von Pahlen”. Till hennes försvar framträdde bland andra Vilhelm Moberg som den starka förespråkare av det fria ordet som han var. Det var innan han själv hade fått känna på den litterära bannbullans kraft. Anna Williams är professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet och vice ordförande i Vilhelm Moberg-Sällskapet.

Härmed avslutar jag denna presentation av innehållet i det tolfte numret av Vilhelm Moberg-Sällskapets småskriftserie och önskar alla en givande läsning, ni som var med på seminariet och ni som inte hade möjlighet att delta i detta.

Ingrid Nettervik

Språket är hans akilleshäl Om Moberg och språklig realism

Av Roger Källström

I april 1960 publicerade Jöran Mjöberg en understreckare i *Svenska Dagbladet* om Mobergs språk i emigrantepoet. Debatten som följde varade nästan ända till nyår samma år. Mjöberg kritiserade de amerikansvenska inslagen i *Nybyggarna* och *Sista brevet till Sverige*. Enligt honom är det engelskpåverkade språket visserligen realistiskt gestaltat, men oskönt och onödigt svårbegripligt för den breda allmänheten. Mjöberg menade att "... det är frågan, om inte språket är hans [Mobergs] akilleshäl. Det finns vackra och formfulländade partier i många av hans verk; (...) men s p r å k e t s mästerskap, har Moberg ännu nått det?"

Den fortsatta debatten kom huvudsakligen att föras av Moberg och den norsk-amerikanske tvåspråkighetsforskaren Einar Haugen. Medan Mjöberg anlade litterära synpunkter på amerikansvenskan i Mobergs böcker, intog Haugen nästan enbart en språkvetenskaplig ståndpunkt. Till skillnad från Mjöberg menade han att amerikansvenskan är orealistisk, för fantasifullt ihopkommen och väldigt överdriven. I sitt första inlägg påstod Haugen att amerikansvenskan i böckerna är "ett sammelsurium av orimligheter". Han grundade sitt omdöme på sin egen banbrytande forskning om tvåspråkighet i Amerika, i synnerhet i invandrargruppen med norskt ursprung. Dessutom tog han avstamp i sina egna privata upplevelser under uppväxten av hur utvandrade norrmän och svenskar i USA talar och skriver sina respektive språk. Haugen drevs säkert också av det han såg mer eller mindre som sin livsuppgift, nämligen att visa att de tvåspråkigas "blandspråk" inte är ett regellöst hopkok, utan i likhet med annat språkbruk följer en mängd undermedvetna regler. Mobergs amerikansvenska skulle alltså enligt Haugens första artikel vara just ett sådant regellöst hopkok. Moberg borde enligt Haugen ha läst moderna, vetenskapliga beskrivningar av tvåspråkighet i Nordamerika och stött sig på dessa när han gestaltade sina invandrares svenska språk.

Mobergs svar dröjde ett tag, eftersom han vistades utomlands när Mjöbergs och Haugens artiklar publicerades. När svaret kom var det utförligt och lika kategoriskt som Haugens. Mjöbergs kritik ödde han inte många ord på. I samband med sedlighetsdebatten ett årtionde tidigare försvarade Moberg det språkbruk som ansågs stötande i *Invandrarna* med att det är så folk talar och att han inte kunnat censurera sina romanpersoners språk utan att göra våld på äktheten. Den här försvarslinjen höll även mot "kriarättaren" Mjöberg, eftersom denne ju ansåg språket realistiskt men oskönt.

Haugens kritik drabbade däremot själva kärnan i Mobergs syn på språklig realism och därmed hela projektet att ge en trovärdig bild av de svenska emigranterna i USA. Att han skulle ha återgett amerikansvenskan felaktigt var därför

en anklagelse som Moberg tog på största allvar. Han avvisade allt som Haugen påstod. Varför skulle han läsa språkforskarens andrahandsbeskrivningar, när han kunde gå till källan själv? För övrigt fanns det ju nästan inga beskrivningar av amerikansvenska. Moberg menade att hans amerikansvenska är ”verkligheten själv” och hänvisade till förteckningen sist i *Sista brevet till Sverige*, där bland annat hans språkliga källor finns med. Den fortsatta debatten visade att Moberg inte alls är så fel ute som Haugen menade. Moberg kunde bland annat styrka att vissa uttryck som Haugen underkände fanns i en tidigare föga känd dagbok av en amerikansvensk (Andrew Peterson, dagboken förd 1854–1898). Denna dagbok, menade Moberg, är hans huvudkälla till amerikansvenskan i boken. Dessutom hade Moberg läst tusentals amerikabrev och noterat hur hans släktingar i USA och andra svenskamerikaner talade svenska.

Haugen och Moberg kom med ytterligare tre inlägg var i *Svenska Dagbladet*. Dessutom publicerades ett antal insändare som samtliga stödde Moberg. Inför Mobergs exemplifiering från sina källor av ord och uttryck som Haugen kritiserat, tvingades denne att modifiera sin kritik. Han medgav i senare inlägg att det i verkligheten, precis som i Mobergs böcker, i sällsynta fall förekommer avvikelser från de regelbundenheter som han själv och andra funnit i tvåspråkigas språkbruk. Men han vidhöll hela tiden att Moberg tillåter sig för många sådana ovanliga avvikelser, som engelska formord av typen *and*, *but*, *of* och engelska syntaktiska mönster, och över huvud taget infogar för många amerikanismer för att språkbruket ska anses realistiskt återgivet. Moberg å sin sida ansåg sig alltså inte behöva bry sig om vad en professor i nordiska språk anser om norskamerikaners språk; han själv hade ju tillgång till själva urkällan till amerikansvenska och återger den mer eller mindre exakt i sina böcker.

Det som kritiserades av Haugen var själva formen: grammatiken och orden i amerikansvenskan. Detta är inte oväntat, eftersom språkvetenskapen precis, som allmänheten på 1950-talet, främst intresserade sig för språkets form, inte i så hög grad för dess användning i olika situationer och under olika omständigheter. Alla senare jämförelser som jag känner till mellan Mobergs amerikansvenska och autentiskt språk följer samma formbaserade spår. Roger McKnight jämför t.ex. i sin avhandling från 1974 (utgiven 1979) amerikanismerna i Andrew Petersons dagbok med dem i emigrantsviten och Sture Ureland publicerade 1984 en undersökning av ord och grammatik i amerikansvenska inspelningar från 1960- och 70-talet. McKnight visar att Moberg tycks ha hämtat många ord och uttryck ur Petersons dagbok, och även att vissa mer grammatiska företeelser som överanvändning av prepositionen *av/of* och engelsk ordföljd av slaget ”Sen han gick” förekommer hos Peterson. Urelands jämförelse visar att alla de typer av engelsk påverkan som Moberg kritiserades för också förekommer i det autentiska materialet. Därmed menade Ureland att frågan om vem som hade rätt av Moberg och Haugen är besvarad: Mobergs amerikansvenska är realistisk. Men fullt så enkelt är det inte. Haugens kvarvarande kritik gällde ju för hög frekvens

av amerikanismer, inte själva förekomsten. Och frekvensen berörde Ureland inte.

Moberg besvarade egentligen inte kritiken för alltför frekvent användning av engelska inslag. Haugen nämner i ett av sina senare inlägg ett medeltal för antalet amerikanismer per sida i ett norskamerikanskt material som han studerat. Moberg missuppfattade, som jag ser det medvetet, detta som att Haugen menade att han borde hållit sig till ett sådant vetenskapligt fastställt medeltal i all sin amerikansvenska. Detta avvisade Moberg naturligtvis som befängt, men det är ju snarare ett led i ett debattekniskt knep än ett seriöst svar på kritiken.

Låt oss därför dröja lite vid Haugens kvarvarande tre invändningar, som ju alla gäller frekvens. Finns det fog för kritiken? Finns det ställen i böckerna där man kan tycka att Moberg brer på för tjockt och alltså brister i trovärdighet? Låt oss se på tre kandidater till sådana ställen som Haugen och Gunnar Eidevall (*Vilhelm Mobergs emigrantepos*, 1974) identifierat.

Såväl Haugen som Eidevall pekar ut ett brev från Robert till Karl-Oskar och Kristina. Det tycks ha varit det brevet som fick Haugen att utbrista ”värst är breven”. Detta brev är också alldeles osedvanligt välkryddat med amerikanismer. Brevet lyder så här:

”På The California Trail Januari 1853.

Dear Broder Karl Oskar Nilsson.

Hur är Du and Kristina and de children? Jag är well. Arvid and jag äro still på The California Trail. Den vägen är long, as Du förstår, den är nästan lika long som vägen tillbaka home till Sverige. Wi har mött många Äfventyr, när jag är back igen will jag tell Dig and Kristina allting som jag nu har att lämna ut af mitt skrifvande.

Wi mår wäll, but har haft tråbbel äfven, Wi skall säkert göra det godt i guldlandet, Du kan be säker, Karl Oskar.

Du går och bökar i Din Åker, I guess. Du likar det. Men jag vill spela en lone hand, as Du wäll vet. Jag är hunting for guld och skall finna det. Oroa Dig icke och känn Dig icke wörri för Din broder. Jag vill be tillbaka när jag har bekommit en Rik man. Förr kommer jag icke tillbaka. Då skall jag köpa oxar åt Dig och kor åt Kristina.

Arvid helsar till gamle husbonden och alla svenska folk därborte. Jag helsar gott till Kristina and de children.

Din broder

Robert Nilsson

(*Nybyggarna* s. 34)

Eidevall finner språket i brevet ”helt orimligt” och kan inte se någon annan förklaring än att det rör sig om ett misstag av Moberg.

I sin sista understreckare i *Svenska Dagbladet* illustrerar Haugen sin kritik med ett av Karl-Oskars yttranden (jag har kursiverat de ord som Haugen kritiserar):

– Än ä jag kry i själve livet, offkås, sade han, men *older* känner jag mej *almost* för *evri* da...”
(*Sista brevet* s. 77)

Eidevall anser att även en del yttranden av Anders Månsson är ganska osannolika.

– Mother...!
– My Mother!
– My mother...! Du kommer oförtänt...
– Men jag har no hay i huset, du ser, moder.
– Jag bor där mej själv.
– Oh yes...Du har vår gamla Kettel...Oh yes...Oh mother...Welcome, mother!
(*Invandrarna* s. 265)

Vad man kan konstatera i de tre exemplen är att det rör sig om ganska långtgående påverkan, dels genom att antalet engelska influenser totalt är mycket högt, dels genom att influenserna går längre än till import av innehållstunga ord som betecknar typiskt amerikanska företeelser. Här ser vi också många vanliga ord som *but*, *and*, *almost*, *evri*, *my*, *no* (i betydelsen ’inte’) och *welcome*. Dessa betecknar samma begrepp som motsvarande svenska ord. Till det kommer viss grammatisk påverkan, som i Roberts *Jag är hunting for guld*.

Alla dessa utdrag kan se överdrivna ut för den som ser dem så här i isolering och bara som exempel på språkstruktur. Men innan vi dömer ut Moberg och hans språkliga realism, måste vi ta några saker i beaktande. Kännedomen om hur amerikansvenskar talade och skrev var inte särskilt systematisk och omfattande innan vi kom några år in på 1960-talet. Den som bedömde dessa exempel hade därför inte så mycket mer än sin egen erfarenhet eller i bästa fall liknande autentiska exempel att luta sig mot.

Jag anser också att det är absolut nödvändigt att minnas att det handlar om litterär gestaltning; om text skapad med syftet att på ett konstnärligt riktigt och trovärdigt sätt gestalta litterära personer och deras person, livssituation, utveckling, motiv och så vidare. Moberg hade inte några systematiskt insamlade språkprov på eller någon egentlig forskning om amerikansvenska att luta sig mot. Han fick därför ty sig till sina språkliga källor: dagböcker, brev till Sverige och lite allmänna, osystematiska iakttagelser. Utifrån dessa fick han forma ett litterärt språk som täcker ett mycket större spektrum av innehåll, språkliga aktiviteter och funktioner än hans källor. McKnights studie visar tydligt att Petersons dagbok inte räcker till för att tillgodose detta spektrum, och detsamma

gäller breven. Ingen av dessa källor är ju t.ex. talspråklig. Några inspelningar av amerikansvenska fanns inte på femtiotalet.

Jag tycker att det är förvånansvärt att Moberg inte kraftigt betonade i debatten att man bör diskutera hans bruk av amerikansvenska i termer av litterärt skapande och problematiserade vad realistiskt återgivet språkbruk är: Kan det verkligen innebära direkt kopiering av verkligheten? Måste inte illusionen av verklighet skapas med litterära medel? Vad gör man när kunskapen om det verkliga språkbruket inte är tillräcklig?

Inte ens när Moberg lade sin text mycket nära autentiska källor var det fråga om en slavisk kopiering, utan omskapande utifrån litterära hänsyn. Bertil Hulenvik återger 1972 originalen till två av breven i *Sista brevet till Sverige*, tillsammans med breven i romanen. Här kan man se hur Moberg valt att ändra ordval och grammatik i viss mån. Hulenvik visar också hur en tidig version av det sista brevet till Sverige med bud om Karl Oskars död skiljer sig från den slutliga. Ifråga om engelsk påverkan ligger slutversionen nära det brev som fungerat som förebild, medan Moberg i mellanversionen hade satt in betydligt fler anglicismer. I det avsnitt av brevet till system Lydia som bygger på ett autentiskt brev, har Moberg förstärkt det amerikansvenska intrycket lite, främst genom att ändra några *och* till *and*. (Inom parentes sagt kritiserade Haugen som nämnts Mobergs bruk av *and*, men det har senare visat sig, t.ex. i Staffan Klintborgs avhandling från 1999, att *and* är mycket vanligt i amerikansvenskan.)

När vi idag bedömer verklighetsförankringen i de språkliga egenheter som Moberg använder för sin gestaltning, är det även nödvändigt att ta tillvara det som senare decenniernas språkvetenskap kommit fram till ifråga om hur vi använder språk med olika syften och i samspel med andra. Moberg hade en syn på hur man utformar ett realistiskt språkbruk hos litterära personer som mycket väl stämmer överens med synen i dagens språkvetenskap på hur verkliga människor brukar språk. Låt oss till exempel backa till 1951 och se på vad Moberg skrev i *Vecko-Journalen* när han stod under angrepp av sedlighetsivrarna för (bland annat) sitt bruk av svordomar och könsord i *Utvandrarna*: ”När en författare, som strävar efter äkthet i sin skildring, skall lägga en mening i munnen på en person i sin bok, så frågar han sig: Vad säger denna person i denna miljö? Vilka ord använder just denna människa i just denna situation?” Här ser vi i koncentrat Mobergs syn på språklig realism. Nyckelorden i citatet är ”i denna miljö”, ”just denna människa” och ”i just denna situation”. Detta är en bra utgångspunkt för våra funderingar. Här redovisar Moberg sina insikter om en del av de variabler som styr hur vi lägger våra ord. Han tillämpar dem också i utvandrarsviten:

”I denna miljö”: Robert talar inte likadant hemma på Nya Duvemåla som i Västern till svensken Mattsson.

”Just denna människa”: Kristina och Ulrika skiljer sig starkt åt i fråga om engelsk påverkan på svenskan. Kristinas personlighet, identitet och attityd till USA skiljer sig starkt från Ulrikas, och detta gestaltas i hög grad språkligt.

”I just denna situation”: Robert formulerar sig inte exakt likadant till Arvid som till Karl-Oskar eller i ett lugnande brev till Nya Duvemåla som när han på slutet av sitt liv talar förtroligt ur hjärtat med Kristina.

En viktig aspekt som Moberg inte nämner explicit i citatet från 1951 är att människor genom språkbruket inte bara mer eller mindre automatiskt och omedvetet förmedlar information om sina attityder och sin inställning, utan att de också i mer eller mindre grad medvetet kan ändra sitt språk för att visa hur de vill uppfattas eller uppnå olika andra syften. Forskningen om ungdomars språkbruk har t.ex. visat hur de kan ”leka med” identiteter, attityder och förhållnings-sätt. Särskilt intressant här är begreppet stilisering. Det innebär att man ”härmas” med utgångspunkt i hur man uppfattar språkbruket hos personer med ett visst ursprung eller med en viss attityd eller livsstil. I allmänhet sker stilisering genom att man väljer ut några fenomen som man uppfattar som typiska och överdriver användningen av dem. Som exempel kan man t.ex. tänka sig att stiliserad göteborgska innehåller *la* i tid och otid, många *gör-* som förstärkande prefix, och överanvändning av uttryck som *vet la du* och så vidare.

Roberts språkbruk i slutet av *Invandrarna* och i *Nybyggarna* är ett bra illustrationsmaterial för att visa hur Moberg låter sina personers svenska variera. Vi ska därför följa Roberts språkbruk från det ögonblick då han för första gången talar svenska med ett tydligt engelskt inslag fram till tiden alldeles före hans död. Det som intresserar oss är i vilken grad, hur och i vilka sammanhang engelsk påverkan gör sig påmind i hans svenska. Samtidigt ger jag också min tolkning av Roberts brev som citerades på s. 9.

Robert är som alla vet oerhört entusiastisk gentemot USA och studerar engelska redan innan han anländer. Han börjar också använda sitt nya språk tidigast av alla. Alldeles i slutet av *Invandrarna*, efter ett knappt år i USA, får vi för första gången ta del av engelsk påverkan i hans svenska:

- (...) Vi ska passa stimbåten. [Robert]
- Stimbåten...? Ska I fara bort? [Karl Oskar] (*Invandrarna* s. 485)

Här kan vi se hur både Robert och Karl-Oskar efter knappt ett år i USA använder *stimbåten*. Denna användning av ett engelskt ord som helt anpassats till svenskan verkar helt naturligt. *Stimbåt* finns t.ex. i Andrew Petersons dagbok och står för ett begrepp som är nytt och viktigt för de nya invandrarna och det svensk-engelska ordet bör alla ha införlivat med sitt svenska ordförråd. Sådan påverkan är basal och vanlig och kommer tidigt i språkutvecklingen.

I vad mån Roberts svenska i övrigt påverkats av engelskan under de första åren får vi inte veta mycket om. Under den mödosamma kampen för att komma till guldfälten med Arvid har jag inte funnit några engelska inslag alls i Roberts tal. Det enda undantaget finns i dessa två repliker, som sägs efter ett och ett halvt år i USA:

– No, Arved! No! Jag vänner int! Allri!

– No, jag ska se Kalifornien!

(*Nybyggarna* s. 277)

Tillägget av ett fristående, ointegrerat uttryck som *no* i betydelsen 'nej' innebär en mycket måttlig påverkan på svenskan och kan förekomma tidigt vid kontakt med ett nytt språk, t.o.m. innan man kan språket alls. Även i Sverige kan vi lätt slänga in ett *Oh my God* eller *bye* i våra samtal, oberoende av hur duktiga vi är på engelska.

Samtalspartnerns språkkunskaper är också viktiga för hur mycket man blandar språken. Arvid kan inte engelska, så man ska inte vänta sig att Robert medvetet blandade in engelska när han talade med honom. Men *no* känner Arvid naturligtvis till, så det finns inget förståelsehinder för att Robert ska använda det ordet här. Trots allt tycker jag att *no* kommer lite oväntat här. Kanske ville Moberg stoppa in ordet för att understryka Roberts starka engagemang för att ta sig till guldfälten, bli rik och en fri och lycklig amerikan.

Inte heller hösten 1852, efter drygt två år i USA, hittar vi några större vittnesbörd om engelsk inverkan på Roberts svenska. I skildringen av vistelsen i Grand city under Fredrik Mattsons hägn har jag funnit två exempel:

– Jag känner mej väl här.

(*Nybyggarna* s. 419)

Det var inte för mycket att han tvättade diskarna (...)

(*Nybyggarna* s. 427)

Robert har nu varit lite längre i USA och har inte längre Arvid vid sin sida. Det är rimligt att Roberts svenska har påverkats av engelskan en aning mer än tidigare. Båda exemplen visar också på en djupare påverkan än *stimbåten* och *no* ovan. *Stimbåt* är en beteckning för något som inte fanns i hemtrakten i Småland, och det är den naturligaste sak i världen att överta ordet för nya företeelser tillsammans med själva företeelsen. Tänk t.ex. på alla innovationer på IT-området som välld in tillsammans med de engelska orden för dem, i direktlån som *scanner* och *printer*, eller översättningslån som *mus* och *fönster*. Men med de två lånen i citaten ovan är det annorlunda. Att *må bra*, *ha det fint* eller *trivas* och *diska* är inga nya begrepp och dem hade Robert redan ord för. Trots det använder han här svenska versioner av *feel well* och *wash the dishes*. Även fenomenet att låna in uttryck för begrepp som man redan har ord för är naturligt och vanligt, men det medför en lite starkare påverkan på språket i och med att de ursprungliga uttryckssätten får konkurrens.

Efter dessa ytterst få belägg på engelsk påverkan på Roberts tal kommer hans brev till Nya Duvemåla (s. 9 ovan) som en rejäl överraskning. Här är det sannerligen späckat med engelska. Inte utan fog associerar Haugen till Ruben Nilssons då välkända visa ”Amerikabrevet” om svenskamerikanen som skrev: ”Ja nu ska ja ska rita hem till dig ett litet lettersbrev för att tala om hur very well ja mår”.

Jag förstår fullkomligt orsaken till att varken Haugen eller Eidevall vill acceptera detta brev som en realistisk återgivning av amerikansvenska. Vissa av de engelska inslagen är av ovanligt slag, och sammanlagt är de oerhört många. Betänk också att såvitt Robert visste när han skrev brevet, så kunde Kristina i stort sett inte någon engelska och Karl-Oskar mycket litet. (Det visar sig också att Karl Oskar inte förstår vad Robert menar med att *spela en lone hand* utan måste be grannen om hjälp.) Robert bör alltså ha bedömt att engelskan inte på något sätt underlättar förståelsen av brevet.

Inte heller kan Robert delvis ha glömt svenskan eller omedvetet överfört en mängd engelska uttryck och grammatiska mönster till sin svenska. Han har bara varit i USA i två och ett halvt år, under en stor del av den tiden mest talat svenska och i sitt tal har han bara visat bara minimal engelsk påverkan. Därför kan brevet verka befängt.

Men brevet verkar konstigt bara om man ser det isolerat. Om man ser det som ett led i en språklig gestaltning av Roberts person, syften och vändor kan man tolka det annorlunda. Jag menar alltså att man inte behöver läsa Roberts brev varken som det tydligaste exemplet på Mobergs rakt igenom misslyckade försök att gestalta amerikansvenska eller som ett enstaka misstag. Istället antar jag att Mobergs avsikt är att brevet *ska* se konstruerat ut. Frågan är då varför han valt att låta Robert skriva brevet på detta sätt.

Sanningen är att Robert ljuger i brevet. Han är som vi alla vet en drömmare och en man med livlig fantasi, eller en lögnare, som hans mer prosaiske bror uttrycker det. Hans starkaste dröm är att bli fri och oberoende av husbönder, och vägen dit är för honom att bli rik och lyckad i Amerika. USA står för allt han drömmer om, och engelska språket symboliserar framgången och lyckan. Men som man förstår längre fram i boken, har Roberts drömmar krossats när han skriver brevet: färden mot och livet på guldfälten innebar bara umbäranden, lidande och död. Arvid är död, och han själv är svårt sjuk och utan livsgnista.

Varför skriver då Robert ett så kaxigt brev? Svaret finns naturligtvis till stor del i hans personlighet och i hans relation till sina närmaste. Roberts drömande, fantasifulla natur och hans lillebrorskomplex gentemot Karl-Oskar är ett återkommande tema i böckerna. Karl-Oskar är på många sätt Roberts motsats. Han är saklig, jordnära, idog och inte särskilt fantasifull. Dessutom har Robert varit helt beroende av Karl-Oskar för sin försörjning. Han vill inte erkänna att drömmen gått i kras, och har ett sista kort att spela ut för att hävda sig: han fick ärva guldet efter sin och Arvids arbetsgivare. Det måste väl vara tanken på att få komma hem, visa upp och dela med sig av sin rikedom och visa Karl-Oskar att

han hade rätt, som får Robert att fästa sina fantasier på pränt? Kanske spelar även hänsyn mot Karl-Oskar och framför allt Kristina in så att han förtiger Arvids död och sina egna problem med hälsan och livslusten.

Så till den språkliga utformningen av brevet. Kan konstaterandet att innehållet är överdrivet positivt, skrytsamt och rent lögnaktigt kasta ljus över den överdrivna amerikansvenskan? Ja, det anser jag. Som jag nämnde har man i språkforskning inriktad mot hur människor med tillgång till olika mer eller gemensamma språk interagerar i samtal, konstaterat att det förekommer medvetet överdrivna, stilsiterade varianter av det språk man kommunicerar på. Orsakerna kan variera, men det viktiga är att stilsiterat språk frammanar en bild av en människa och hurdan hon är. Hur talar då den framgångsrike svenskamerikanen sitt modersmål? Jo, med kraftig inblandning av framgångens och frihetens språk, engelskan, i det gamla trålspråket, svenskan. Ungefär så som Fredrik Mattsson talar svenska. När han känner igen Robert säger han bland annat:

– Yes, vi trävlade över i sällskap. Jag rekognajsar dej nu. Mycket wäll.
Du hette...ge mej si...? (Nybyggarna s. 406)

Mattsson fortsätter:

– Vart jag geck? Jag ska förtella dej, boy. Men kalla mig Fred! So kallar mig alla mina frändvänner i Amerika. And jag kallar dej Bob. So ska vi språka svenska together, du and jag!

(Nybyggarna s. 407)

Även om Mattsson varit ett antal år i USA och sannolikt inte talat så mycket svenska de senaste två åren, kan man se den kraftiga inblandningen av engelska som en stilisering och inte bara som en omedveten överföring från engelska. Mattsson stilar sig med språket för att imponera på sin landsman och framställa sig som amerikaniserad och världsvan. Med en läsning av Mattssons språk som stilsiterat kan man betrakta yttrandena ovan och den kraftigt engelskpåverkade syntaxen i yttranden som ”– Vad är du görande runt här, boy?” (Nybyggarna s. 408), inte som överdriven och misslyckad amerikansvenska, utan som en del av gestaltningen av Mattsson som person och av hans motiv. Mattssons aura av världsvana och framgång spelar en viktig roll för att han ska lyckas lura av Robert hans guld, och språket är det viktigaste av hans medel för att skapa och upprätthålla den auran och därigenom uppnå sitt mål.

På samma sätt kan man tolka Roberts brev som en stilisering med ett syfte: att upprätthålla bilden av den lyckade Robert. Han vill framställa sig som den som ska återvända som segrare, som den hunsade lillebrodern som nu nått oberoende och rentav kan göra storebror beroende av honom. Med den tolkningen utesluter man Eidevalls förslag att brevet är ett olycksfall i arbetet

och Haugens omdöme ”värst är breven” mister sin bäring (Haugen medgav så småningom att de övriga breven är mycket trovärdiga). Istället har vi en medveten litterär gestaltning av Roberts person och motiv. Frågan blir då istället hur bra den gestaltningen är gjord, och om det är realistiskt att Robert skriver som han gör. För att tala med Moberg, skulle Robert skriva så här i just den här situationen, vid den här tidpunkten, till just de här människorna? Eftersom språkbruket harmonierar väl med det lögnaktiga och kaxiga innehållet i brevet, så blir mitt svar ja. Om jag har rätt är det som ska diskuteras trovärdigheten i Roberts agerande när han skriver brevet, och inte hans medel, den språkliga utformningen av brevet.

Det är synd att Moberg inte gick i svaromål med Haugen om just Roberts brev. Istället flyttade han fokus till de övriga breven, som ligger språkligt nära autentiska amerikabrev och bara innehåller engelska inslag som får anses vara mer eller mindre omedvetna överföringar från engelska. Rent taktiskt var det naturligtvis klokt. Det var tämligen lätt att vinna poäng i debatten med Haugen genom att skriva om Karl Oskars brev och det avslutande sista brevet och lyfta fram autentiska förlagor. Men i samband med Roberts brev hade Moberg kunnat belysa sin amerikansvenska grundligare ur ett litterärt perspektiv. Det hade varit intressant att ta del av hans syn på varför Robert skriver som han gör.

Roberts fortsatta språkbruk kan med fördel också förstås i ljuset av att människor (medvetet eller omedvetet) anpassar sitt språk efter samtalspartnern, sina syften och sin relation och grad av förtrolighet med denna. Sommaren 1855, efter fem år i USA och mer än fyra år efter att han och Arvid for med flodångaren, kommer Robert tillbaka till Nya Duvemåla. Karl Oskar känner inte igen honom, och Robert tilltalar brodern på ren och oblandad svenska:

- Go kväll, Kal Oska!
- Känner du inte igen bror din, Kal Oska? (Nybyggarna s. 237)

Strax glider Robert över till ett sätt att tala svenska som påminner om det i brevet från 1853:

- Now jag ä back från California Trail.
- Thanks, Kal Oska! Du va unnrande...? (Nybyggarna s. 237)
- Men jag skrevet flera times.
- Alla letters har int kommet fram, I se. Di rövar posten sometimes bort i western. (Nybyggarna s. 238)

Här kan man ana att Robert, liksom i brevet, vill hävda sig mot brodern och demonstrera sin kunskap om hur det går till i Väster och att han gör det även med språkliga medel, genom att blanda in mycket engelska.

Även fortsättningsvis växlar Robert mellan helsvenska repliker och sådana med kraftig engelsk inblandning. Replikerna växlar ibland mellan oblandad svenska och engelskpåverkad svenska på ett sätt som inte gör det helt lätt att dra någon annan slutsats än att Roberts svenska är en aning påverkad av engelska. Moberg låter Robert själv kommentera sin språkanvändning:

Jo, svarade han, de här åren hade han lärt sig bruka engelskan och det var en stor hjälp, när en skulle ta sig fram i landet. Men till countrymen talade han förstås det svenska modersmålet, utom när han någon gång glömde sig. (Nybyggarna s. 246)

Senare konstaterar Kristina att ”... redan efter några dagar talade han [Robert] modersmålet lika rent som förr” (Nybyggarna s. 369). I själva verket är detta en sanning med modifikation. Med Kristina talar Robert ganska snart nästan alltid oblandad svenska, men inte alltid med Karl Oskar. Robert har alltid känt sig accepterad av Kristina för den han är, och de två har en förtrolighet som inte finns mellan bröderna. Detta återspeglar sig nu språkligt genom avsaknaden av engelska i Roberts tal. Till Kristina kan Robert tala så här:

– Jag skojar int. Allri har jag sett annra rovdjur än människor. Villkatten äter sej int mer än mätt. Men folk di rövar allt vad di kommer över. Männskor ä glupskare rövare än di vilde djuren. (Nybyggarna s. 369)

Men när Karl-Oskar pressar sin bror om vad som hänt Arvid säger Robert:

– Yes. Han ble kvar därborte, sa jag. Han ble left. (Nybyggarna s. 356)

När det bränner till mellan bröderna och Robert visar sitt överläge genom att ta fram sina pengar från guldfälten, återspeglas hans barnsligt överlägsna attityd i språkbruket:

– Ta di här bucksen! Jag har int gold i bärsäcken. Men di här gäller lika för gold. Di ä goda och fria pengar. (Nybyggarna s. 250)

Annorlunda låter det sedan när Karl Oskar fått bekräftat att pengarna är falska. Roberts överläge är som bortblåst, och det är i stort sett hans engelskpåverkade svenska också:

– Ä du galen, Kal Oska? Kastar du bort så möcke pengar?
 – No...Nää...Käre Kal Oska...Nää...No...
 – Nää...! Dä ä inte sanning...! (Nybyggarna s. 453)

– Allri tänkte jag väl annat än att sedlarna gällde. Jag minns nu: Di kallas på engelska för wildcatsmoney. Då menas goa, fria pengar. Jag sa ju förste kvälln...
(*Nybyggarna* s. 454)

I de (väldigt utspridda) avsnitt i *Nybyggarna* som utspelar sig sommaren 1855 kan man alltså se hur Moberg låter Roberts grad av engelsk påverkan på svenskan styras av flera faktorer: vana att tala svenska och inte engelska (den engelska påverkan minskar), vem Robert talar med (Karl Oskar eller Kristina) och situationen (om den är förtrolig eller hotfull och innebär någon form av kraftmätning). Till sist ska nämnas att det inte är så att Robert enbart har engelskpåverkade repliker när han mäter sig med Karl Oskar eller aldrig blandar in engelska när han talar med Kristina. Denna variation är helt i harmoni med språkforskningens bild av hur naturligt språkbruk hos en individ varierar.

Det jag hoppats visa med den här genomgången av Roberts språkbruk är att Moberg, genom studier av autentisk amerikansvenska, sin goda iakttagelseförmåga och sin starka inlevelseförmåga, lyckas återge viktiga aspekter av språkanvändning på ett realistiskt sätt och utnyttja detta i sin litterära gestaltning av Roberts person.

Så några ord om de två övriga exemplen som lyfts fram som tveksamma. Det första återger jag igen här:

– Än ä jag kry i själve livet, offkås, sade han, men *older* känner jag mej almost för evri da...”
(*Sista brevet* s. 77)

Det Haugen ogillade är att de kursiverade engelska ord som Karl Oskar använder här tillhör typer som inte bör vara så vanliga i amerikansvenska och framför allt att det är tre sådana ord i samma replik. Staffan Klintborg visar i sin avhandling från 1999 att det mycket riktigt är väldigt tunnsått med lån av adjektiv och adverb i amerikansvenskan, och tre i samma yttrande sticker alltså verkligen ut. Om man ser till sammanhanget där repliken står, så kan man förstå varför Moberg ville krydda denna replik med mycket engelska. Karl Oskar och Kristina samtalar hemma om kvällen:

– Än ä jag kry i själve livet, offkås, sade han, men *older* känner jag mej almost för evri da...”

Han avbröt sig, förlägen över de engelska orden. Kristina gjorde narr av honom för att han blandade in engelskan i sitt modersmål och han försökte låta bli det, när han talade med henne. (*Sista brevet* s. 77)

Som vi ser är det nödvändigt att Karl Oskar blandar in engelska i svenskan här. Men valet av bara denna typ av ord är lite olyckligt. Det insåg Haugen, med sin stora erfarenhet av norskamerikanska, liksom vi med senare tids forskning som

bakgrund. Men minns att Moberg inte var i samma läge. Han valde nog inte heller den här ordtypen av en slump. Orsaken är troligen just att det handlar om ”onödiga” ord. Alla de engelska orden har motsvarigheter i svenskan. Kristina hade förmodligen inte retat sig lika mycket om Karl Oskar använt engelska ord för amerikanska företeelser, som *stimbåt*. Dessa hade blivit en del av det amerikansvenska ordförrådet.

Det tredje exemplet är den försupne Anders Månssons språk. Exemplet ovan återges här:

- Mother...!
- My Mother!
- My mother...! Du kommer oförtänt...
- Men jag har no hay i huset, du ser, moder.
- Jag bor där mej själv.
- Oh yes...Du har vår gamla Kettel...Oh yes...Oh mother...Welcome, mother!
(*Invandrarna* s. 265)

Här möter Anders helt oväntat sin mor, som naturligtvis inte kan ett ord engelska och i vars närvaro han aldrig yttrat ett engelskt ord. Det kan då tyckas märkligt att han talar om *my mother* och så vidare. Men man ska minnas att Anders bott länge i USA när modern kommer och att han blir tagen på sängen när hon och de andra invandrarna kommer. Anders svenska låter sedan ungefär på samma sätt när han talar till de andra svenskamerikanerna. Vad Moberg velat gestalta är nog resultatet av att Anders varit så länge i USA och, i varje fall tidigare, inte haft så mycket anledning att tala svenska. Forskningslitteraturen visar exempel på individer som talar kraftigt engelskpåverkad svenska. Dessa har visats mycket länge i USA och/eller varit födda där. Det är också klart att individer med liknande bakgrund i form av kontakt med svenskar och svenska, vistelsetid i USA och så vidare, kan skilja sig kraftigt åt ifråga om hur starkt engelskpåverkad deras svenska är. Huruvida Anders svenska tal är överdrivet eller ej blir nog snarast en fråga om tycke och smak.

Hade Mjöberg då rätt? Eller lyckades Moberg återge amerikansvenska på ett trovärdigt sätt? Min analys av en begränsad del av materialet visar att Moberg inte famlade i blindo och fabulerade ihop sin amerikansvenska. Han visste i högsta grad vad han gjorde. Han la ner ett stort arbete på att använda ord och vändningar som verkligen brukats av svenskamerikaner och lyckades utifrån den kunskap han hade tillgänglig skapa en amerikansvenska som varierar mellan individerna, som hos enskilda individer utvecklas med tidens gång, som varierar efter situation och syfte med mera och som han använder som ett litterärt medel för att gestalta sina personer. Idag har vi tillgång till mer källmaterial och fler vetenskapliga studier av amerikansvenska och över huvud taget av språk-användning under olika villkor. Detta gör att vi kan konstatera att Moberg nästan genomgående använder amerikansvenska mycket väl och trovärdigt.

Mjöbergs negativa omdöme om Mobergs språk bottnade nog i de fördomar mot amerikansvenskan som var vanliga på hans tid. Blandspråk sågs inte med blida ögon och engelsk påverkan på svenskan sågs snarast som ett oönskat resultat av individens slapphet, i stället för som ett naturligt och ofrånkomligt fenomen. Mobergs utvandrarsvit spelade sannolikt en avgörande roll för att synen på amerikansvenskan snabbt förändrades, en förändring som hans främste kritiker Einar Haugen välkomnade.

Språket i *Sista brevet* – ”tillvrängt och orimligt”?

Av Staffan Klintborg

Häromdagen fick jag ett samtal från min vän snickaren. Vi pratade lite om vädret på ön och om några jobb han höll på med vid stugan. Efteråt kommenterade min son som var på besök från Holland: ”Vet du om att du pratar gotländska nu?” Det var ju ett vänligt och smått roat påpekande, som nu inte gällde någon våldsamt språkblandning eller ens några dialektala inslag utan bara intonationen, satsmelodin.

Man kan ju kontrastera detta mot det rabalder som några av er kanske minns. Det var när Anita Ekberg steg ur planet från Amerika och blev så attackerad av tidens paparazzi att hon i förvirringen besvarade deras frågor på engelska. ”Hon har glömt sitt svenska modersmål!” ”Hon har blivit så fin i kanten att hon förnekar sitt fäderneslands språk!” löd de upprörda kommentarerna.

Detta påminner en aning om fejden om Vilhelm Mobergs språkbehandling som rasade vid ungefär denna tid. Det är dock belagt att VM under sina långa perioder i USA, medan han förberedde sig för utvandrarböckerna, satte sig noggrant in i amerikansvenskan. I en av flera artiklar för *Folket i Bild* som samlats i den postumt utgivna volymen *Att upptäcka Amerika 1948-1949* (1995) nämner han bland dess grammatiska drag att alla nya verb böjs efter första konjugationen som *losade* och att svenska ords betydelse påverkas av motsvarande engelska ord, som att ”en svenskamerikan *lever* i en stad, när han bor där”.

Här är ett första prov på hur Moberg tillämpar sina studier i amerikansvenska:

Diar broder, jag fick ditt brev runt nyår. Min önskan är att dessa enkla rader träffar dig vid hälsa och välstånd. Jag *ritar* dig dessa rader därför att sorgliga *things* [tings] har hänt broder Gunnar, det är 14 dagar sedan hans Begravning var. Jag var med, *jo si* Valter. Vi *levde* en halv *times* väg från varandra --- Vi *thinker* vi syskon *häröver* att icke säga för vår moder att *han är slut*, moder skulle *sörja hårt*. Hon får *never* veta något från oss. Jag har alla papperen och alla *things* som är vid dödsfall i North Amerika. Du *språkar* inget för moder om Gunnar, *jo si* Valter? --- Jag *lever* ännu i Minnesota men tänker *gå* till California. Många *things* är väl ändrade i gamla landet. Jag *går hem* och *ser* er en sommartid. Broder Anton. Du *språkar* inte för moder, *jo si*.

Det här citatet kommer inte, som man kanske kan tro, från Utvandrarserien utan från hans roman *Soldat med brutet* gevär från 1944 (s. 232).

Situationen i de båda romanerna påminner ju om varandra med brevet från Amerika som berättar för de hemmavarande om någons död. Det tragiska i den

tidiga romanen är att ännu ett brev dyker upp med följande lydelse, skrivet av brodern Gunnar före dennes död

Kära moder och broder! Jag får nu skriva några rader och tala om att jag har hälsan och mår bra och tillönska er detsamma. Jag har bra arbete vid järnvägen, jag har samma jobb som en stationskarl i *det svenska landet*. Det är bra med allting *häröver*, man kan köpa allting bara man har pengar. Det är mycket med automobiler här. Jag läser om kriget i Europa, men jag hoppas ni skall slippa kriget därhemma. Jag längtar till *svenska landet* ibland, det var roligt att gå där och fiska om söndagarna. När jag har tjänat vad jag behöver här, så *går* jag hem igen. Då köper jag igen det gamla föräldrahemmet. Det är förfärligt att tänka på vad *det gamla folket* har fått gå igenom därhemma förr i tiden. *Hur är det med moder till hälsan?* ... Din bror Gunnar

När Valter Sträng läser detta faller han en kommentar om språket:

Gunnar skrev bra och stavade rätt, och han hade inte varit i Amerika så länge ännu, att han börjat blanda in engelska ord i breven. (*Soldat med brutet gevär* 1944, s. 238-239).

Stämmer det? Jo, även om inga direkt engelska ord förekommer kan man, om man nagelfar uttrycket, spåra ett par anglicismer med förbehållet att vi inte vet exakt hur man uttryckte sig i vårt land vid tiden för Första Världskriget. *Så går jag hem igen* är dock ganska uppenbart och [*det*] *svenska landet* och *det gamla folket* ger intryck av hur man talar om Sverige och svenskarna utifrån Amerikas horisont, och *häröver* hur man refererar till det nya landet. Slutorden *Hur är det med moder till hälsan* är ju klart osvenska.

Moberg för också in en annan tidsaspekt än den att breven kommer fram i fel ordning, när han skriver att Gunnar, som ”inte varit i Amerika så länge ännu” inte blandar som brodern Anton, som varit där mycket längre, med sina *jo si* och liknande.

Moberg hade framför allt läst in sig på skriven amerikansvenska. Förutom de brev han citerar i sin FIB-artikel öste han ur en bok som han satt och läste på ett bibliotek i St. Paul, Minnesota. Om denna skrift, vars innehåll täcker i stort sett hela andra halvan av 1800-talet, skriver han ”Utan tvivel är Andrew Petersons dagbok ett av de märkligaste arbetena i sitt slag som finns i världen” och att den utgör ”en ytterst exklusiv och säregen blandning av västgötskt och engelskt talspråk.”

De fåtaliga inslagen av amerikansvenska i *Soldat med brutet gevär* utgörs dock inte av tal utan av skrift, närmare bestämt brevspråk. Denna inriktning på det skrivna språket har färgat vår syn på sista delen i emigranteposet, som kom

ut 1959, 10 år efter *Utvandrarna*, inte minst på grund av dess titel *Sista brevet till Sverige*.

Egentligen borde romanen kallas ”Sista breven till Sverige”, eftersom berättelsen omramas av tre brev. De två första är skrivna av Karl Oskar, det ena daterat ”Nya Dufwemåla Sätlament at Center City Post-Åfis. Den 23 of April 1865” och det andra ”Nelson Sätlament At Chesago Lake Minesota Den 20 of July 1875”. Det allra sista brevet, som namngivit boken, är skickat från Chisago Lake Sätlament Center City Minnesota Den 20 of Desember 1890 av en Axel J. Andersson, en person som inte tidigare figurerat i berättelsen. Alla tre breven är ställda till Missis Lydia Karlsson, Karl Oskars syster, och det sista berättar om Karl Oskars död.

Mellan de båda första breven har 10 år förlutit, och allt som allt ompänner korrespondensen 35 år. För en lingvist vore det särskilt intressant att se om de illustrerar i vilken grad brevskrivarnas språk färgats av den långa tid som de enligt berättelsen har vistats i sitt nya land.

För att beskriva olika yttringar av påverkan mellan två språk brukar man i forskningen göra en grov indelning i *codeswitching* och *transfer*. Med code-switching, eller mer vardagligt ”switchar”, avses i detta fall engelska ord som helt oförändrade förs in i ett svenskt sammanhang. Överförd till svenska används termen *kodväxling*. För påverkan av annat slag, t.ex. grammatisk eller betydelsemässig, används begreppet *transfer*, eller *överföring*. En grov beräkning visar att antalet switchar och överföringar från engelskan snarare är färre i Karl Oskars andra brev än i det första. Båda innehåller vissa udda konstruktioner, vars rimlighet har ifrågasatts av en del andra forskare, bl.a. den norske lingvisten Einar Haugen och litteraturvetaren Jöran Mjöberg i Växjö. Ett sådant diskutabelt uttryck är *De Förenade States*. (Jag minns från min barndom att äldre svenskamerikaner och svenskar med, för den delen brukade referera till USA som ”Staterna”). Som icke dialektolog vågar jag inte med bestämdhet hävda huruvida uttrycken *som att wända Handen blev det Sorg istället* [för Glädje] eller *jag är i bergade omständigheter* kan sägas återspegla något slags 1800-talssmåländska. Utan djupare efterforskning ställer jag mig dock tveksam inför sammansättningar som *a medsittisen* – ett slags hybrid mellan svenska ”medborgare” och engelska ”citizen” – eller *återminnas* – som ett troligen högst individuellt återskapande av ”re-member”. Om nu inte Moberg råkat på dessa hos Andrew Peterson är det väl inte omöjligt att han kan ha drivits av sin egen experimentlusta här.

Det allra sista brevet förefaller på sitt sätt ännu intressantare än Karl Oskars båda brev. Dess förmente upphovsman, Axel J Andersson, presenterar sig som Karl Oskars *närbo* (givetvis med en helt annan innebörd än dagens sambovariant). Språket är bitvis mycket högtidligt: ”Jag skall härmed på Barnens vägnar delgifwa att Eder broder Charles O. Nelson slutade sitt Lif den 7:e sistledne av Desember om aftonen.” Många vändningar skvallrar om kyrklig påverkan med viss psalmklang: ”Eder broder följdes till sitt Sista Hwilerom; när

helst Herran behagar kalla mig hem till Sig.” Brevskrivaren redogör t.o.m. för ”Begravnings täkten ... 15de Psalmen af Daveds, de wersar om den af menigheten som talar Sanning af hjertat och icke skall wackla till Ewig tid”.

Har Moberg tagit intryck av det ofta framförda påståendet att amerikanskan skulle vara särskilt ålderdomlig? Eller har han ansett att brevets allvarliga innehåll kräver denna högtidliga prägel? Det är dock föga troligt att han lagt ned en sådan möda för att på grundval av språket karakterisera en figur som uppträder en enda gång i hela verket.

Vid sidan om dessa excesser innehåller Anderssons brev även en del typiska överföringar: *ekspektade* för ”väntade sig”, *bördsdag* och *bördsland* för ”födelsedag” och ”fädernesland”. Vid hans grannes begravning deltog döttrar ”*änd Söner in Lå... jämte närboar* (inte *närbor*) och *frender*.” Liksom i Karl Oskars eget tal är ordet *änd* ständigt förekommande, men dessutom excellerar skribenten i engelska bruksord som *often*, *bekås* och *beföre*, även om stavningen understundom försvenskats.

Presentationen har hittills huvudsakligen begränsat sig till skriften, till språket i brev, såväl i *Sista brevet* som i *Soldat med brutet gevär*. Eftersom emigrantserien till stor del består av dialog är det, i mitt tycke, mer intressant hur Moberg återger sina gestalters tal. För att beskriva detta har jag valt en modell ur en ofta citerad artikel om tvåspråkighet, nämligen Joshua A Fishmans ”Who speaks what language to whom and when?” från 1965. Titeln syftar väl i första hand på vilket språk man väljer när man har flera till sitt förfogande. Jag har omformulerat den något på svenska till ”Vem växlar hur med vem och om vad?”

Om vi tänker oss en skala från en som blandar språk kraftigt till en som håller språken strikt i sär kan vi till att börja med granska de tre huvudpersonerna i *Sista brevet*: Karl Oskar, Kristina och Ulrika.

Ytterst på skalan befinner sig KRISTINA, den enda av huvudpersonerna som aldrig yttrar ett ord på engelska. Däremot ger henne Moberg ett och annat att säga om språket i sig:

Kristina var alltid rädd att råka samman med människor, som bara talade engelska och därmed försatte henne utanför sällskapet. Hon vistades på tolfte året i Nordamerika, men kunde knappt tala ett ord av språket i det land, där hon var medborgare. Hon hade gått här genom alla åren som en dövstum på landets tungomål. Många gånger hade hon råkat amerikanare, som förefallit henne hjälpsamma och beskedliga, men för språkets skull hade hon gått miste om samvaron med dem. Nu började hon ångra, att hon inte försökt lära sig engelskan alltifrån första dagen härute. Men hon skydde detta mål, det hördes tillvrängt och orimligt för henne. När hon skulle försöka uttala ett ord, kändes det som om hon skulle vricka tungan ur led. Det sades att man i engelskan skulle bita av

orden och sätta tungan mot tänderna. Det var väl därför som den lät som ett väsende och gurglande tungomål (*Sista brevet*, s. 63)

Mobergs romanserie ingår bland de få verk i svensk litteratur som ofta refereras till i olika icke-litterära sammanhang, tillsammans med Almqvists *Det går an*, Strindbergs *Röda rummet* och Martinsons *Aniara*. Inställningen till invandrarlandets språk och kultur som tillskrivs Kristina i utdraget ovan har t.o.m. använts som slagträ i den dagsfäriska politiken:

Hon [Kristina] var helt ointresserad av Amerikas kultur, och läste enbart skrifter på hemspråket utgivna på små invandrarförlag --- Hon led när hon såg hur hennes barn växte upp och glömde hemlandets språk och seder. Hon lärde sig en smula blatte-engelska, men klarade inga språktest och saknade kvalifikationer för att ta körkort i engelska. --- Låt oss tänka på Kristina från Duvemåla när vi går och röstar. Sådana som hon får inte plats i Lars Leijonborgs land.

Detta skrev Stefan Jonsson i *Dagens Nyheter* under 2009 års valdebatt. Citatet återges i Jens Liljestrands avhandling *Mobergland* (s. 169) och är ett exempel på hur Karl Oskar och Kristina ryckts ur sitt sammanhang och gjorts till ikoner i alla möjliga situationer.

För att återgå till Mobergs egen text får Kristina, trots sin okunskap i eller sitt ointresse för engelskan, en nästan överjordisk upplevelse då hon bevisar baptisternas dop i Stillwater och lyssnar till mannen som förrättat det:

Han talade engelska, men hon förstod allt vad han sade, för det var inte själva orden hon hörde, utan rösten som yttrade dem. Hon kände igen denna stämning så väl. Hon hörde en röst, som en gång hade välkomnat henne här på stranden. Mannen i båten hade tagit emot dem, när de kom hit, han hade tagit dem med sig till sitt hus och givit dem föda och tak över huvudet. Han hade givit henne och hennes barn härbärge, när de var husvillan och saknade en tillflykt. Vill ingen hjälpa oss? Hade de frågat. Denne man hade svarat dem. Vem var han? Vem var mannen som stod i en båt vid floden Jordan och predikade kärlek och barmhärtighet för människorna på stranden? (*Sista brevet*, s. 133)

Ytligt sett är mannen i båten i Mobergs historia pastor Henry O. Jackson, Ulrikas amerikanske man. Rytmen och intensiteten i språket väcker dock omedelbart tanken på en känd episod i Nya Testamentet. En ovanligt inlevelsefull skildring av en närmast religiös upplevelse från ateisten och kyrkohataren Moberg!

ULRIKA är i sitt språkbruk Kristinas rakaste motsats. Hon är den av de tre huvudpersonerna i *Sista brevet* som uppvisar den största språkblandningen i sitt tal. Så här skriver Moberg om Ulrikas inställning till engelska:

Mrs. Henry O. Jackson trodde nu inte att en nyinflyttad kunde lära in det engelska språket i skolor. Det måste lägga sig på tungan frivilligt, alldeles av sig självt, som påfund och infall.

Redan i *Nybyggarna* hade Ulrika berättat för Kristina att ”en man och en kvinna hittar allti på knep, när di likar varann. Vi pekade och gjorde tecken och movade mä händerna in de beginning.” ”Självt spikar jag engelsk most of ingivelse” säger hon här till Karl Oskar och lägger till: ”Yes, offkås. Henry och jag unnersto varann den vägen från de beginning.”

Bara den lilla repliken visar på några intressanta drag i Ulrikas språk. De helamerikanska småorden som peppar dialogerna: *yes* (fast mera sällan *no*), *offkås*; på andra ställen *sure, you know, I guess, well*. Det engelska verbet *understand*, som böjs efter sin svenska motsvarighet *förstå*, men uttalas som på småländska: *unnersto*. *Från de beginning* kan vara exempel på s.k. triggering; likheten mellan prepositionerna *från* och *from* får talaren att halka in på det engelska substantivet *beginning* och ”triggar” den engelska artikeln *the*, som i amerikansvenskan uttals som *d*.

Ett annat tämligen vanligt drag i amerikansvenskan kan illustreras av Ulrikas lite resignerade yttrande om sonen som hon hoppats skulle bli präst som sin far: ”Min son ä en djurtämjare. --- Yes. Lill-Henry trävlar mä en cirkus.” På engelska skulle man säga ”My son is a tamer”, medan det naturliga för oss vore att utelämna artikeln och säga ”min son är djurtämjare (skomakare, pensionär)”. Vissa drag i Ulrikas språk överensstämmer med breven i boken, t.ex. det ymniga bruket av *änd* och andra funktionsord som *but* eller *bikås of*. Ljudlikheter mellan språken orsakar som sagt ofta en kodväxling som kan göra det svårt att avgöra vilket som används. Eftersom talet återges i skrift ger Moberg ibland en vägledning genom stavningen: ”om du self vill talk om’at (s. 146)” Hans engelska *self* följs omedelbart av ett svenskstavat *vill*. I ett verkligt sammanhang torde det vara svårt att höra om någon säger *vill* eller *will*. Frasen avslutas med den småländska knorren *om’at*.

Romanen ger även exempel på att samma konstruktion behandlas olika vid olika tillfällen, t.o.m. av samma talare. Nyss träffade vi på Ulrikas yttrande *du self*. På ett annat ställe säger hon ”Vi har en ny one i Stellwater, doktor Farnley. En medical man som jag har sökt mej självt.” Vid ett tredje tillfälle konstaterar hon ”but yourself har du fallit utav”, vilket ju ser ut som rena engelskan, fast det korrekta uttrycket borde vara *but you yourself*. I förbifarten kan man konstatera att ordföljden förblir svensk, precis som om det ståt *självt*.

Detta leder osökt in på tanken: Finns det några drag i engelskan som inte påverkat eller åtminstone inte brukar påverka amerikansvenskan? Hur förhåller

det sig t.ex. med ordföljden? På ett ställe besvarar exempelvis Ulrika en fråga från Kristina så här: ”Yes, jag gjorde, my dear (Yes, I did...,s. 107)” med rak ordföljd. Det gör ett främmande intryck i svenskan.

För ett antal år sedan skrev jag en artikel om engelska vändningar som saknas i amerikansvenskan. Det är ju ett vågspel när en forskare skriver om det som inte finns, eller om det som han eller hon inte träffat på. Visserligen var innehållet baserat på av ett par hundra bandade intervjuer med amerikanskar ur Emigrantinstitutets samlingar, men det ger ju ingen garanti för att det som påstås saknas inte kommer att påträffas en vacker dag.

I det utnyttjade materialet är det emellertid två grammatiska konstruktioner som är utmärkande för engelskan men i stor utsträckning saknas i amerikansvenskan. Det ena är omskrivning med *do*, framför allt i frågor och nekande satser (”Do you smoke?” ”No, I don’t”). Det andra är den s.k. progressiva verbformen på *-ing* (t.ex. skillnaden mellan ”He plays golf every Monday morning” och ”She is playing golf right now”). Mina slutsatser om *do*-omskrivning stämmer överens med Sture Urelands uppgörelse med Haugens och Mjöbergs kritik av Mobergs språk (2001): ”the progressive type of construction can be said to be infrequent in AS speech.”

Ett exempel på den progressiva formen finner vi faktiskt hos Ulrika när hon säger ”*How ä du self getting, Kal Oska* (s. 287)?” Men här kan man knappast tala om påverkan på svenskan, eftersom omgivningen i stort sett är rena engelskan (utom ”ä du”). *Do*-konstruktionen återkommer jag till lite längre fram i artikeln.

Vår tredje huvudperson KARL OSKAR befinner sig mitt på skalan mellan den icke och den ständigt switchande, alltså mellan Kristina och Ulrika. Med honom är det dags att ta fasta på ”to whom” i Fishmans frågeställning (”Who speaks what language to whom...?”) för att belysa hypotesen att valet av språk skiljer sig åt beroende på vem man talar med.

Redan i början av *Sista brevet* späckar Moberg Karl Oskars tal med engelska inslag. Då har vistelsen i Amerika redan pågått ett antal år. Efter att Karl Oskar har mönstrat för att gå ut som frivillig soldat i inbördeskriget kommer han hem och berättar om utfallet: ”En doktare skulle äxaminera mej först. Han skulle visitera om jag kunne göra militärservis. Doktaren kasserade mej för min lägg!” Alla ord i detta avsnitt finns, märkligt nog belagda på rikssvenska, även ”doktare”. Visserligen omnämns det inte i Hellquists etymologiska ordbok men förekommer 1892 hos skollärare Chrounschoughs författare August Bondeson. *Visitera* ingår i det militära livet, fast det är tveksamt om det används om annat än befälsvisitationer, och även *servis* har anknytning till det militära i t.ex. sammansättningen *kanonservis*. Och *fläsklägg* säger vi ju fortfarande. Sedan kan man fråga sig om Moberg i första delen av *Utvandrarna* då Karl Oskar fortfarande var kvar i Sverige skulle ha låtit honom använda ett ord som *äxaminera*. Vad som utmärker alla dessa ord är alltså att talaren har överfört en engelsk betydelse på ett antal befintliga svenska ord.

Strax därefter förklarar mannen i samtal med Kristina att han blev ratad från militärtjänst på grund av att han haltade: ”Än är jag kry i själve livet, offkås, sade han, men older känner jag mej almost för evri da ... (s. 77).” Denna korta mening innehåller inte mindre än fyra rena switchar. Roger McKnight har i sin avhandling om Mobergs språk systematiskt jämfört antalet amerikanismer i utvandrarserien med *Andrew Petersons dagbok* och drar då slutsatsen att Moberg, fränsett ett brev från Robert till Karl Oskar, inte skrivit några meningar på mer än sex förengelskade ord, vare sig i andra brev eller i dialog, inte ens hos de mest mångordiga ’anglifiers’ bland hans romanfigurer. Även om inte Karl Oskar lever upp till McKnights sexordskriterium sägs han själv vara ”förlägen över de engelska orden”, varefter författaren lägger in följande kommentar:

Kristina gjorde narr av honom för att han blandade in engelskan i sitt modersmål och han försökte låta bli det, när han talade med henne. (s. 77)

Detta är rätt märkligt med tanke på att Kristina skämts för att hon själv inte kan engelska. Redan i *Nybyggarna* har Moberg utvecklat detta tema, då hon, understödd av hökaren Klas Albert, tillrättavisar mannens bruk av prepositioner och uttryck som *den vägen* i stället för *på då sättet*. Moberg ger Kristina ett par dräpande exempel att underbygga sin kritik: ”Du klosar dörren och puttar in veden och puttar ut elden, fortsatte Kristina. Men i Sverje stänger di dörren och sätter in veden och släcker ut elden”, varpå författaren själv kommenterar: ”Från den dagen började Karl Oskar komma till insikt om att han hade genomgått en förvandling i Amerika utan att han själv hade varsnat det. (*Nybyggarna*, s. 502)”.

Spinner vi vidare på tråden ”vem talar vad med vem” finns det inte mycket att hämta i samtalen mellan Ulrika och Kristina. Ulrika blandar på, medan Kristina håller sig strikt till sitt modersmål. Låt oss i stället skärskåda mellanhavandena mellan Ulrika och Karl Oskar.

Efter Kristinas död kommer Ulrika på besök:

My godness, Kal Oska! Ligger du änd scrubbar flåret? --- - Ulrika...! - Yes. Hur gör du’at? Gör du huskliningen yourself? --- Nu syns då att du ä en american, Kal Oska! - Jag skulle va lite help te Märta och klina opp huset. Men jag likar inte huswörk. - Jag bettar du gör int! ... Men du tänker int att då ä skamlitt wörk för manfolk? (s. 239)

Även om det är Ulrika som för ordet mest blandar Karl Oskar in påtagligt mer engelska än han brukar i samtal med sin hustru. Hans blandningar är ganska typiska, inklusive sättet att växla språk mitt i ett ord – *huswörk*. Genom stavningen antyder Moberg också att Karl Oskar lagt sig till med det engelska uttalet av W. I hans *likar*, som vid sidan av *språka* hör till de vanligaste verben hos

utvandrarna, råkar den småländska dialekten överensstämma med betydelsen i det engelska ordet och lever därför allmänt kvar i amerikansvenskan.

Jag nämnde tidigare att en engelsk konstruktion som sällan dyker upp i amerikansvenskan är omskrivning med *do*. Här smyger dock Moberg in ett exempel. Ulrika kliver in och utbrister förvånad över vad hon ser: *Ligger du änd scrubbar flåret?* Strax efter ställer hon frågan *Hur gör du 'at?* Det vore lätt att uppfatta det som om hon undrar ”Hur bär du dig åt när du skurar?” Naturligtvis är det inte tanken, utan detta är hennes hälsning ”How do you do?”, eller snarare ”How are you doing?”. Även en normalt så inrotad fras som ”Hur står det till” (i dagens språkbruk ”Hur är läget?”) har alltså ersatts av ett slags hybrid. En variant av samma uttryck används för övrigt av bifiguren Anders Månsson, när Karl Oskar plötsligt dyker upp vid hans stuga: ”How gör du 'at, Nelson?” (s. 46) När Karl Oskar medger att han inte gillar att städa visar Ulrika full förståelse: ”*Jag bettar du gör int!*” Ett sådant bruk av *göra* finns ju också i svenskan, men vi skulle väl säga *att du inte gör det*. Här präglas alltså både ordföljd och annan struktur av engelskan.

I övrigt pratar var och en ungefär som de brukar. Då är det dags att införa en ny variant till Fishmans frågeordsradda: Vem talar hur till vem *om vad?*

Vissa ämnen får oss att släppa även våra språkliga hämningar. Ulrika visar fortfarande, så pastorsfru hon är, ett påtagligt intresse för samlivet. När hon kommer in på vad som ledde till Kristinas död och hur svårt det måste vara för Karl Oskar att leva *singel* (som Moberg använder i samma betydelse som i nutidssvenskan) hettar det till i samtalet dem emellan. Det utmynnar i att båda blir mycket upprörda, men språkligt sett gör det större utslag i hennes tal, som när hon utbrister: ”Ä du alldeles oppsettad?” ”Har du gått madd, man?” (s. 244) Ännu tydligare blir påverkan av det aktuella ämnet i ett par episoder som utspelar sig mellan Karl Oskar och några bifigurer i boken.

Den första episoden inträffar när Petrus Olausson kommer springande med andan i halsen för att berätta om indianupproret: ”Indians ä i oppresning. --- Grusamt utbrekk of indians...! Di mördar settlarna” (s. 186). Själv bibehåller Karl Oskar fattningen och språket medan han förundras över beteendet hos sin annars så sansade granne.

En annan händelse är när Karl Oskar hittar Finna-Kajsa död i potatisåkern och går för att underrätta sonen Anders Månsson som ligger drucken i sin stuga. Karl Oskar försöker leda Månsson in på bättre vägar:

Du ä tvongen stoppa drickandet, Månsson! Du föröder allting! – Jag har förött mor min, du menar, Nelson? – Du föröder dej själv också! Stop drinking! (s. 49)

Trots att han redan uttryckt sin mening på svenska, uppberar han den på engelska för att ytterligare markera sitt allvar.

I en tredje episod stöter han på skinnjägaren Samuel Nöjd i sina marker och de råkar i delo om Karl Oskars får som Nöjds hundar bitit ihjäl. Här är det Nöjd som tappar besinningen först:

Dä ä ljug! En djävulens lögn! Skrek han. – Dä va dina jakthunnar, Nöjd!
 – Mina hunnar biter inte tamkräk! Never! Never! Dä ä ljug! So God damne me... – Vår pojk såg rackorna! Vafföre ska du neka? – No! No! Damn mej! Sannofabitts... So sannofabitts! ("son of a bitch", s.83).

Först tar Karl Oskar Nöjds utbrott med någorlunda ro: "Men jag har bevis – du har släppt dina hunnar lösa i mina marker!" När Nöjd genmäler: "Dina marker, Nelson! [Nöjd spottade hånfullt framför sig.] Di ä dina lika lite som mina!" förändras Karl Oskar i rösten, skriver Moberg: "Va... va säger du? Ä dä här int mitt lann? Hur ä du talking, gobbe? (s. 83)" Här är det dock inte bara rösten som förändras utan språket, ja, författaren låter t.o.m. sin huvudperson tillgripa den, som jag påstår, ovanliga progressiva konstruktionen.

Vi har nu visat prov på spänningarna mellan engelskan och svenskan (småländskan) i tal, beroende både på vem som talar, vem personen talar med och vad man talar om. Vi har också i korthet berört stilen i skrift, nämligen i de brev som ingår i romanen.

I slutet av *Sista brevet* beskriver Vilhelm Moberg hur fadern och sönerna alltmer glider ifrån varandra. De talar helt enkelt olika språk. Frågar Karl Oskar något på svenska svarar barnen på engelska. Eftersom han träffar allt färre människor utanför hemmet glömmer han även bort den engelska han lärt, och barnen rentav skäms för honom inför främmande. Själv inser han dock att de gör rätt i att lära sig engelska; svenskan är inte gångbar utanför Chisago Lake. Ett yttre tecken på att ett skifte närmar sig fullbordan är att hans gård, Nya Duvemåla, nu bytt namn till Nelson Settlement.

Visst träffar Moberg rätt! Ett genomgående drag i amerikansvenskans utveckling är att de barn som är födda i USA tappar intresset för föräldrarnas språk. Först i tredje eller fjärde generationen kan det återuppstå en nostalgisk känsla för det gamla språket. Då söker man till universitet eller college och följer kurser i förfädernas språk. Moberg visste vartåt det barkade och sin vetskap förmedlade han genom sina gestalter, Karl Oskar i synnerhet.

Som Liljestrand skriver i sin avhandling har utvandrareposet nått en sådan status att berättelsen om Karl Oskar och Kristina numera ingår i folkmedvetandet som en verklighetsbaserad beskrivning av historien om den svenska emigrationen till Nordamerika. Till bilden hör en uppfattning om amerikansvenska språket som inte ligger långt från den som Moberg visar prov på. Forskare och kritiker må ha synpunkter på hur troliga eller trovärdiga vissa av Mobergs engelska inslag är. De texter vi studerar är dock inga avhandlingar eller språkhandledningar utan litterära verk. Visst förstår vi att Moberg på olika sätt eftersträfvade realism i romanerna, men vi får heller inte underskatta eller under-

känna författarens rätt att välja sin verklighet genom att exempelvis förstärka den genom att överdriva eller brodera ut den där det roar honom. Som jag ser på Mobergs inslag eller inblandning från engelska är det ett av flera litterära medel han brukar för att förstärka det intryck han vill skapa hos läsaren.

Vad de tre huvudpersonerna i *Sista brevet till Sverige* beträffar ser vi att deras språkbruk förstärker den bild vi i övrigt får av dem.

Kristina är den återhållsamma, som är rädd för förändringar, den enda som på allvar längtar tillbaka till Sverige, som håller på traditionerna, på den gamla ordningens religion. Hon vill inte, kan inte, lära sig engelska, ja, hon t.o.m. pikar sin man när han glömmer sitt modersmål.

Ulrika anammar det nya landet helhjärtat, gifter sig med en amerikan, lever ett intensivt socialt liv och tillägnar sig snabbt det nya landets seder och det nya landets språk. Hon har inget till övers för det gamla landets myndighetspersoner med de orättvisor och den ringaktning som sådana som hon blev utsatt för. Därför har det gamla språket inget intresse i sig för henne. Ett sista exempel får illustrera detta. En gång sent i boken när Ulrika kommer på besök inleder hon: ”Har tänkt många times att gå änd si dej, Nelson” och får genast mothugg: ”Kalla mej Kal Oska som förr! Du språkar ju svensk än.” Ulrika ger med sig fast på sitt sätt: ”All right, Kal Oska! (s. 284)”

Karl Oskar, slutligen, är den som driver på utvandrandet, som inte nöjer sig förrän han funnit den bästa platsen att staka ut eller byggt ett allt större och gedignare hus. Han har inte lätt för språket utan hamnar ofta snett, men han inser, även när han som gammal ser barnen glida ifrån honom, att för dem är det nya språket är den enda möjliga vägen till framgång.

Detta är min syn på Mobergs bruk av svenska och engelska och amerikansvenska i *Sista brevet till Sverige*. Jag föreställer mig att han ibland sitter och skrattar för sig själv när han switchat till det rejält. Men jag får väl gardera mig genom att säga som Ulrika: *Vem knows?*

Hur talade egentligen Karl Oskar och Kristina? Om Moberg och dialekten

Av Staffan Fridell

Inför detta föredrag har jag gått igenom replikerna i *Utvandrarna* och *Invandrarna* och undersökt förekomsten av dialektinslag där i jämförelse med vad vi vet om dialekten i socknarna Ljude och Algutsboda.

Innan jag kommer in närmare på detta vill jag först påpeka att vi gärna förenklande identifierar dialekten med språket i ett landskap. Vi talar om värmländska, västgötska och småländska som om det vore enhetliga begrepp. Men i ett så stort landskap som Småland skiljer sig dialekten radikalt åt i olika delar av landskapet. Man skulle kunna spetsa till det och säga att det egentligen inte finns någon småländska. De största skillnaderna finns mellan språket i sydvästra och i nordöstra Småland. Dialektgränserna går i ett bälte från sydost till nordväst, från strax norr om Kalmar upp mot Jönköpingstrakten. Man kan låta Astrid Lindgren och hennes romanfigur Emil i Lönneberga stå som kända representanter för nordöstsmäländskan och Vilhelm Moberg med *Raskens* och *Utvandrareposet* som företrädare för sydvästsmäländskan. Några av de viktigaste skillnaderna mellan dessa två varianter är dessa:

sydvästra Småland

långt *a* blir *ao*, t.ex. *gao*
kasta
har kastat
saknar tjockt *l*
u som slutet *o* före *gg*, *ng*, *nk*
och *ck*, t.ex. *hogga*
kort *i* blir ibland *e*, t.ex. *fesk*
r uttalas ibland som vokal,
t.ex. *fae*, *moe*
rs uttalas som *ss*, t.ex. *foss*
s.k. bindevokal, t.ex. *vealass*,
räfsespinne
bakre *r* (tungrots-*r*)

nordöstra Småland

gå
a i slutet på ord blir *e*, t.ex. *kaste*
man tappar *t* i supinum, t.ex. *har kasta*
har tjockt *l*
hugga
fisk
far, *mor*
rs uttalas som *sch*, t.ex. *fosch*
velass, *räfsespinne*
både främre och bakre *r*

Skriver då Vilhelm Moberg på sydvästsmäländsk dialekt? Det korta och enkla svaret är: nej. Om han verkligen försökte skriva replikerna på sin egen Algutsbodadialekt så skulle det helt enkelt vara för svårt att förstå för de flesta svenskar. Moberg gör som de allra flesta skönlitterära författare som brukar sägas skriva på dialekt. Han antyder dialektfärg genom några enstaka markörer här och där: ett dialektord, en stavning av ett enskilt ord. Annorlunda uttryckt:

han använder enstaka dialektformer som stilistiska markörer, som ett stilmedel för att ge en bestämd lokal och historisk prägel.

Jag anklagar alltså absolut inte Moberg för att han inte kunde skriva på dialekt eller för att han skulle skriva på en dålig dialekt. Han kände förstås väl till och kunde själv tala Algutsbodadialekten sådan den var på 1920- och 30-talet, men han valde medvetet att bara antyda dialekten i replikerna.

Ofta är det inte ens fråga om dialekt, utan bara allmänt talspråkliga drag som fortfarande är vanliga i talspråk nästan överallt i Sverige (Mobergs dialekt- och talspråksmarkörer anges här, liksom i fortsättningen, med fetstil):

Vet du att din hustru **ä** släkt **mä** Åke i Östergöhl? (Nils)

Ingen av vår släkt ska gå **å** ta emot prygel. (Karl Oskar)

Jag har **allri** sett en så **händi** karl i hushållet! (Kristina)

Moberg använder också olika grad av dialektinslag för olika personers repliker, vilket bidrar till att karakterisera dessa socialt. Prosten och länsman talar mer riksspråkligt. Även lekmannapredikanten Danjel har ett märkbart mindre dialektinslag. Här sägs det också i romanen: ”det lät som om han tog orden i sin mun direkt från den heliga Skrift”. Men å andra sidan: ”Han talade som annat folk, när han inte läste ur minnet från bibeln.”

Det som gör att vi känner igen vilken dialekt en person talar är egentligen inte främst ordval eller hur enskilda ord eller ljud uttalas utan sådant som satsmelodi, betoning, accent: helt enkelt själva ”lätet”. Vi tycker att värmlänningar låter värmländska, smålänningar småländska osv. Det gör att en värmlänning eller smålänning kan tala helt riksspråkligt i fråga om ordval och uttal av enskilda ord, men ändå omisskännligt igenkännas som värmlänning eller smålänning. Man brukar ju ofta säga att dialekterna håller på att försvinna, men det gäller inte i så stor utsträckning det som jag här kallar ”lätet” och som språkvetare kallar prosodi. Men detta kan en författare förstås inte återge i skrift.

Skådespelare är ofta skickliga på att härma dialekter just genom att tillägna sig detta ”läte”. Inte minst gäller det flera av skådespelarna i Troells Utvandrarfilmer (Max von Sydow, Liv Ullmann, Pierre Lindstedt, Allan Edwall) liksom i TV-serien Raskens (Sven Wollter, Gurie Nordwall). Men om man lyssnar noga på Utvandrarfilmerna och jämför med replikerna i Mobergs böcker, så märker man snart att filmskådespelarna visserligen låter väldigt småländska, men att de talar mer riksspråkligt än bokreplikerna vad gäller ordval och uttal av enskilda ord och ljud, väl för att det skulle bli lättare för icke-smålänningar att förstå och hänga med i filmerna. Det finns faktiskt en amatörskådespelare i första filmen, som talar riktig småländska i några få repliker (utan motsvarighet i böckerna), vilket förmodligen också bara begreps av smålänningar.

Det är intressant att fundera på samspelet mellan böckerna och filmerna. Den som har sett filmerna och sedan läser böckerna kan knappast låta bli att se skådespelarna framför sig och höra deras röster när man läser böckerna.

För att återgå till Utvandraromanerna, så kan man inte undgå att nämna att de senaste pocketupplagorna av *Utvandrarna* och *Invandrarna* innehåller en hel del feltryck, som faktiskt minskar dialektinslaget i replikerna i jämförelse med tidigare upplagor, t.ex.:

Tidigare upplagor	Pocketupplagan
Ska åskan slå ihäl oss i natt, mor?	<i>Ska åskan slå ihjäl oss i natt, mor?</i>
Bror min har visat mej blovite .	<i>Bror min har visat mej blodvite.</i>
Dä ble en hiskelig storm.	<i>Dä blev en hiskelig storm.</i>
Skeppsfebern å koleran ä möcke farliare än sjösjukan, ska ja säja er.	<i>Skeppsfebern å koleran ä möcke farligare än sjösjukan, ska ja säja er</i>
Du kan int' hinnra mej , Kal Oska!	<i>Du kan int' hindra mej, Kal Oska!</i>

Det är sannolikt resultatet av någon form av automatisk stavningskontroll, men det är hur som helst beklagligt att dialektfärgen minskar och svagt av förlaget, Bonniers, att inte sköta korrekturläsningen bättre.

Vilhelm Moberg föddes som bekant 1898 i den del av Algutsboda socken som kallades Moshults fjärding och som låg nära Ljuders socken och i kameralt avseende (t.ex. i jordeboken) räknades till Ljuder, men hörde till Algutsboda kyrkligt sett. De flesta av romanfigurerna i Utvandrarböckerna kom från Ljuders socken (Karl Oskar, Robert, Arvid, Ulrika, Jonas Petter), men några var från Algutsboda (Kristina, Danjel och hans familj). Moberg hade säkert i sin ungdom träffat och lyssnat på äldre människor i dessa båda socknar som var födda vid 1800-talets mitt (då Utvandrarromanerna utspelar sig), men han kunde ändå inte veta så mycket om hur Karl Oskar och Kristina egentligen skulle ha talat. Som de flesta människor antog han förmodligen att de talade ungefär som hans egna far- och morföräldrar.

Idag ser vi en ständigt pågående dialektutjämning, där språket från generation till generation blir allt mer likt riksspråket. Vad de flesta inte vet är att denna process startade redan på 1700-talet och att dialekterna ända sedan dess har varit i kontinuerlig förändring. Man talar ofta missvisande om ”genuin” dialekt som en oföränderlig storhet, men språket som verklighetens motsvarigheter till romanfigurerna Karl Oskar och Kristina egentligen talade på 1840- och 50-talet var i flera avseenden radikalt annorlunda än den dialekt som Moberg kände från sin barndom.

Hur vet vi det? Jo, det finns förstås inga dialektinspelningar men däremot rätt mycket skriftligt källmaterial: enstaka bröllopsdikter skrivna på dialekt på 1700-talet, tidiga dialektuppteckningar från landsmålsföreningarna från 1860-talet och framåt som ett resultat av den samtida språkvetenskapens nyvunna intresse för dialekterna.

Mycket av de tidiga impulserna till dialektutjämning utgick från städerna. Man kan t.ex. tydligt se hur riksspråksdrag spridits från Kalmar till landsbygden närmast staden redan från 1700-talet och framåt. Nils Linder skriver 1867 i sin doktorsavhandling *Om allmogemålet i Södra Möre härad af Kalmar län* att i socknarna närmast Kalmar kännetecknas dialekten av att den ”till följd af innevånarnas lifligare samfärdsel med närbelägna städer och socknar med olika munarter, nu mer närmar sig det vanliga svenska talspråket”. Och ca 70 år senare fortsätter Gertrud Areskog i ännu en avhandling *Östra Smålands folk mål* (1936): ”Dialekterna på området [östra Småland] befinna sig numera i upplösningstillstånd. [...] Mest förvanskade äro nog möremålen och dialekterna i östra Tjust.” Idag skulle dialektologerna inte uttrycka sig så värderande som Areskog gör här. Man kan visserligen beklaga att de gamla dialekterna utjämnas, men språket blir inte sämre av förändringen, bara annorlunda.

Hur talade då Karl Oskar och Kristina? Jag vill belysa språket i socknarna Algutsboda och Ljuder på 1840-talet genom att räkna upp ett antal dialektdrag som fanns då, men som nu är mer eller mindre försvunna och jämföra repliker ur Utvandrarromanerna med hur de i själva verket skulle ha uttalats vid den tiden.

*

1) Tungspets-*r*

Tungrots-*r* är ju numera ett utmärkande drag för sydsvenska dialekter som skånska och sydsmländska. Det är till och med svårt att föreställa sig skånska och sydsmländska utan tungrots-*r*. Men det är faktiskt ett av de allra senast inkomna dialektdragen som kom till Skåne först på 1700-talet och som spreds norrut i Småland under 1800- och 1900-talet, först till städerna och sedan till den omkringliggande landsbygden. Men till skogsbygderna i Konga och Uppvidinge härad hade tungrots-*r* med säkerhet inte kommit vid 1800-talets mitt. Karl Oskar och Kristina hade alltså bara tungspets-*r*! Detta vet vi säkert bl.a. genom en grundlig undersökning av *r*-ljudens historia av Gösta Sjöstedt: *Studier över r-ljuden i sydsandinaviska mål* (1936). Detta kunde Moberg förstås inte återge i skrift. Däremot sägs det att han var noga med att skådespelarna i filmerna skulle använda tungrots-*r* för att låta mer småländska.

2) Plurala verbformer

Man hade också, liksom i stora delar av Sydsverige vid denna tid, säkert plurala ändelser på verben i normalt vardagligt talspråk, troligen i den form som exemplet här visar:

<i>Vi kommen</i>	<i>Vi äjten</i>	<i>Vi våjten</i>
<i>I kommen</i>	<i>I äjten</i>	<i>I våjten</i>
<i>Dåj komma</i>	<i>Dåj äjta</i>	<i>Dåj våjta</i>
<i>Vi kommen</i>	<i>Vi aoten</i>	<i>Vi vissten</i>
<i>I kommen</i>	<i>I aoten</i>	<i>I vissten</i>
<i>Dåj komme</i>	<i>Dåj aote</i>	<i>Dåj visste</i>

Det finns inte många repliker i romanerna att illustrera detta med, men när Ulrika säger till myndighetspersonerna och prosten:

Ni står här svarta och **lea** som Djävulen själv!

så skulle det nog i stället i verkligheten lytt:

I staon hä sjata å låjja som jävelen självå!

[Fortsättningsvis använder jag detta beteckningssätt med kursivstil för att ange det troliga dialektutttalet på 1840-talet i Algutsboda och Ljuder och kontrastera det mot Mobergs repliker från romanerna (med dialekt- och talspråksdrag markerade av mig med fetstil).]

3) Diftonger

Ännu i stor utsträckning levande i dialekten är diftongering av långt *å* till *ao*. Detta skulle Moberg alltså mycket väl ha kunnat använda, men han väljer bort det:

Vill du **int'** göra som du är tillsagd, pojk, så får du gå vart du vill! (Nils)
Vell du int jöra som du a tesagdå, påjk, sao fao du gao vatt du vell!

Ja har **taet** två supar på hela dan. (Karl Oskar)
Ja ha taa kvao suppa pao håjle dan.

Ingen av vår släkt ska gå **å** ta emot prygel. (Karl Oskar)
Ingen ao vaoå slåjt sa gao å ta imot pryl.

Däremot är diftongering *e > åj* samt (i vissa ord) *ä > äj* inte längre levande i nutida dialekt i trakten, men har säkert funnits på utvandrarernas tid:

Vi ska **fresta mä** brännvin på en **ullasudd**. (Arvid)
Vi sa fråjsta mä brännving pao åjn ollasodd.

Dina efterkommande **ä flere** än du vet. (Nils)
Dinga återkommene a flååjr än du våjt.

Du vet **int'** vem som har **skrevet** brevet? (Kristina)

Du våjt iint våjm som ha skreev bråjvet?

Ni står här svarta och **lea** som Djävulen själv! (Ulrika)
I staon hä sjata å låjja som jävelen självå!

Gack, din **leing!** (Karl Oskar)
Gack, ding låjing!

Dä ä sagt, att du ska äta ditt bröd i ditt anletes svett. (Nils)
Dä a sagt att du sa äjta dett brö i dett anletes sjåjt.

Ä dä ett färskt **äppel?** (Kristina)
A dä åjt fåast äjppel?

4) Bortfall av slut-*e* + tvåtoppig accent

Ett ganska udda och ovanligt drag för äldre dialekt i sydöstra Småland, som har paralleller i norrländska dialekter och ger ett delvis norrländskt intryck, är att man tappar slut-*e* i tvåstaviga ord och som ersättning i stället får dubbel, tvåtoppig accent av den betonade, första vokalen. Ordet blir på så sätt fortfarande tvåstavigt, t.ex. *bonde* > *bonne* > *bonge* > *boong*, *flere* > *flåjre* > *flååjr*, *gjorde* > *jore* > *joor*, *tröste* (konjunktiv av *trösta*) > *trööst*, *måste* > *mååst*, *jolpe* (konjunktiv av *hjälpa*) > *joolp*, *skulle* > *sulle* > *suull*. Detta är inget allmänt småländskt drag. Det är väl känt och upptecknat från äldre dialekt i Algotboda, Långasjö och Älmeboda samt i Kalmar län söder om Kalmar, liksom i angränsande delar av Blekinge och, inte minst, i den gamla dialekten på Öland. Från Ljuder finns bara enstaka tidiga belägg, men draget har sannolikt funnits allmänt i dialekten också där vid 1800-talets mitt:

Men ska du bli **bonne**, så behöver du en **kvenna** också. (Nils)
Män sa du bli boong, sao behöve du åjn kvenna åsså.

Dina efterkommande **ä flere** än du vet. (Nils)
Dinga ätterkommane a flååjr än du våjt.

Gu tröste dej för **dä** du gjorde! (Kristina)
Gu trööst de fö dä du joor!

Vi måste in och tina upp våra ungar! (Kristina)
Vi mååst ing å tia åpp vaoåa onga!

Om **dä** hjälpte att tro, så skulle vi bärga **hunnra** tunnor råg till hösten (Karl Oskar)
Åss dä joolp å tro, sao suull vi bärja homnra tönne råj te hösten.

Regeln gäller också för supinumformer av starka verb, där man då får räkna med att slut-*t* först fallit i uttalet: *sovit* > *sove* > *soov*, *frusit* > *fruse* > *fruus*, *skrivit* > *skreve* > *skreev*, *tagit* > *tæ* > *taa*:

Jag tror jag har **sovett**. (Kristina)

Ja tro ja ha soov.

Dä ä köligt i natt. Har du **fruset**? (Kristina)

Dä a tsölet i natt. Ha du fruus?

Du vet **int'** vem som har **skrevet** brevet? (Kristina)

Du våjt iint våjm som ha skreev bråjvet?

Ja har **taet** två supar på hela dan. (Karl Oskar)

Ja ha taa kvaov suppa pao hājle dan.

Också det vanliga ordet *inte* omfattas av regeln. När ordet står betonat i en mening blir det enligt samma mönster med bortfall av slut-*e* och tvåtoppig accent: *inte* > *iint*, men i mindre betonad ställning får vi i stället den reducerade varianten *int*. Detta är ett av de få lokala dialektdragen som Moberg är nästan konsekvent med i romanens repliker. Han skriver det som *int'* för att med apostrofen markera att *e* fallit bort i uttalet.

Du vet **int'** vem som har **skrevet** brevet? (Kristina)

Du våjt iint våjm som ha skreev bråjvet?

Ä du **int'** tillfreds **mä** denna platsen, så **ä** du **grätten!** (Jonas Petter)

A du int tefress mä dänne plassen, sao a du grätten!

Men jag **tyar int'** tugga. (Kristina)

Män ja tya int togga.

Jag tror **int' ögena**. (Kristina)

Ja tro int öjnen.

Intressant nog väljer de flesta av filmskådespelarna att säga *inte* i stället. Förmodligen därför att det inte känns naturligt för dem att kombinera detta med småländsk prosodi. Enda undantaget är Liv Ullmann som nästan genomgående följer romanen och säger *int*. Kanske för att hennes eget språk ligger så långt från småländskan att hon inte reagerar på *int* som speciellt.

5) *tj* > *ts*

I stora delar av sydöstra Götaland (södra Kalmar län, Kronobergs län och Blekinge) har man i äldre dialekt i stället för *tje*-ljud genomgående uttalat *ts*. Draget är numera helt försvunnet i dialekterna men måste ha varit levande vid 1800-talets mitt:

Dä sker **nået** besynnerligt i Kärrgårde. (Karl Oskar)

Dä sjea nået besönnelit i Tsarrajäe

Men den horboken Per Persson ä **int'** förbjuden **nattvarn** i **körkan!** (Ulrika)
Män dän horebåcken Pää Pääsån a int föböen nattvann i tsöåkan!

Dä ä köligt i natt. Har du **fruset**? (Kristina)
Dä a tsölet i natt. Ha du fruus?

6) *tv > kv*

Ja har **taet** två supar på hela dan. (Karl Oskar)
Ja ha taa kvao suppa pao hånle dan.

Di ä så illa **tvongna**. (Karl Oskar)
Dån a sao illa kvongna.

Pronomenet *di*, som idag uppfattas som väldigt dialektalt och lantligt, har tidigare varit allmänt i allt slags talspråk runt om i Sverige. Att *dån* ersätts av *di* är ett tidigt exempel på riksspråkspåverkan och dialektutjämning. Numera har ju även *di* i stor utsträckning övergivits i dialekten till förmån för *dom*, som spridits över landet, ytterst från Stockholm.

7) Där riksspråket har *sv* i början på ord hade äldre dialekt i Algutsboda och Ljuder i stället *sje*-ljud (i exemplen nedan skrivet *sj*). Det är direkt utvecklat ur det fornsvenska *sw* (med *w* som i engelskan).

Ä di svarta både på **morron** å kvällen? (Johan)
A dån sjata bå pao manen å kvällen?

Dä ä sagt, att du ska äta ditt bröd i ditt anletes svett. (Nils)
Dä a sagt att du sa äjta dett brö i dett anletes sjåjt.

Skrava te Sverrje? Men **dä** landet finns **int'** mer! (Ulrika)
Skriva te Sjåaje? Män dä lannet fenns int måjr!

8) *nn > ng* efter *i* och *o*

Men ska du bli **bonne**, så behöver du en **kvenna** också. (Nils)
Män sa du bli boong, sao behöve du åjn kvenna åsså.

Vi ska **fresta mä** brännvin på en **ullasudd**. (Arvid)
Vi sa fråjsta mä brännving pao åjn ollasodd.

Vi måste in och tina upp våra ungar! (Kristina)
Vi mååst ing å tia åpp vaoåa onga!

Kommer du **int'** ihåg mina ord? (Danjel)
Kåmme du int ihåj minga or?

9) I äldre dialekt i trakten hade man, liksom för övrigt i de allra flesta svenska dialekter, kvar ett system med tre genus för sakord: maskulinum, femininum och neutrum. Det yttrade sig i att man sa *han* eller *hon* även om saker. Man hade även i viss mån olika ändelser beroende på genus. I vissa typer av feminina ord hade man i delar av sydöstra Småland ändelsen *-na* eller *-ena* i bestämd form pluralis, alltså: *bokena, kona, jorna*.

Du kan få låna boken av **mej**, om du vill. (Robert)
Du kan fao laona bokena ao me, äss du vell.

Dä djävla nästet ä utplånat från **jorn!** (Ulrika)
Dä jävla nästet a utplaonat frao joana!

Finns **dä int' näen** råd **mä koen**, tror du? (Kristina)
Fenns dä iint näen rao mä kona, tro du?

10) Några dialektdrag som numera är typiska för västra Småland har tidigare sannolikt haft utbredning längre österut. Hit hör *me* 'mig', *de* 'dig', *sek* 'sig', samt *ska* > *sa*, *skulle* > *sulle*.

Du kan få låna boken av **mej**, om du vill. (Robert)
Du kan fao laona bokena ao me, äss du vell.

Han **skåt allri nära** pilar på **dej!** (Karl Oskar)
Han skåt allri närna pila pao de!

Jag ska gå och tala **mä** honom! (Karl Oskar)
Ja sa gao å tala mä hämen!

Om **dä** hjälpte att tro, så skulle vi bärga **hunnra** tunnor råg till hösten (Karl Oskar)
Äss dä joolp å tro, sao suull vi bärja honnra tönne råj te hösten.

11) Ibland kan man starkt misstänka att utvandargenerationen skulle ha använt ett annat ord i verkligheten än det som Moberg lägger i deras mun. Exempel är det äldre pronomenet *I* i stället för *ni*, subjunktionen *äss* i stället för *om* och verbet *tida* (uttalat *tia*) i stället för riksspråkets *tina*. Vad gäller *I* och *ni*, så finns faktiskt en variation hos Moberg.

Ni står här svarta och **lea** som Djävulen själv! (Ulrika)
I staon hä sjata å låjja som jävelen självå!

Du kan få låna boken av **mej**, om du vill. (Robert)
Du kan fao laona bokena ao me, äss du vell.

Vi måste in och tina upp våra ungar! (Kristina)
Vi måäst ing å tia åpp vaoåå onga!

12) Någon gång använder Moberg vad man kan kalla kompromissformer, dvs. ordvarianter som är ett mellanting mellan äldre dialekt och riksspråk. Hit hör *möcke* i stället för *möe* och *nåra* i stället för *nånna*. Både *möcke* och *nåra* är genuina talspråksformer som har funnits i Småland, men de har tidigare inte använts på landet av bönder utan hörde snarare hemma bland andra sociala grupper som t.ex. stadsbefolkningen i Kalmar.

Hittade du så **möcke** som en enda liten gnet? (Ulrika)
Hettade du sao möe som åjn enda liten gnet?

Du har lika **möcke loft** som jag. (Karl Oskar)
Du ha lia möe loft som ja.

Han **skåt allri nåra** pilar på **dej!** (Karl Oskar)
Han skåt allri nånna pila pao de!

*

Jag har funnit ett enda exempel på det man kallar hyperdialekt, dvs. att man överdriver ett dialektalt drag och tillämpar det där det inte hör hemma. Det gäller Ulrikas replik:

Skreva te Sverrje? Men **dä** landet finns **int'** mer!

Infinitivformen *skreva* har jag inte funnit belägg på någonstans. Alla uppteckningar talar entydigt för att det hette *skriva* också i äldre dialekt. Förklaringen till den hyperdialektala formen hittar man i verbets tema, där riksspråkets *skriva* - *skrev* - *skrivit* - *skriven* motsvaras av dialektens *skriva* - *skråjv* - *skreev* - *skreven*. Det är *e*:et i de två sista temaformerna (supinum och perfekt particip) som Moberg har tagit till också i infinitiv. Det är med andra ord helt klart en överdriven hyperdialektal form. Å andra sidan kan man inte säkert veta om det är Moberg själv som är hyperdialektal eller om han medvetet väljer att låta Ulrika vara hyperdialektal...

*

Moberg använder skickligt men sparsamt talspråks- och dialektdrag i enstaka ord för att ge en dialektfärg åt replikerna i *Utvandrarna* och *Invandrarna*, men språket i replikerna är inte ren dialekt (och skulle inte kunna vara det heller). Småländsk dialekt har varit stadd i ständig förändring sedan 1700-talet och Karl Oskars och Kristinas motsvarigheter i verklighetens 1840-tal i Ljuder och Algutsboda talade en mycket mer ålderdomlig dialekt än vad Vilhelm Moberg förmodligen ens kunde föreställa sig. Han var förstås väl bekant med sin egen tids Algutsbodamål, men han var inte dialektolog – och man ska inte bedöma

honom som sådan – utan först och främst en framstående författare som skickligt använder dialektinslag som ett stilmedel.

Språkkonstnären Vilhelm Moberg

Av Ingrid Nettervik

Vad gör det befogat att kalla Vilhelm Moberg för en språkkonstnär? Han var en noggrann författare som aldrig slarvade med språket, och han skrev ofta *om* sina romaner upp till fyra gånger. Det gällde bland annat utvandrarromanerna. Bara i fallet med *Mans kvinna* (1933) kände han inte detta behov, berättade han för mig, när jag träffade honom 1962. Då var han så inspirerad efter en kärleksaffär att texten inte krävde bearbetning. Men det är alltså ett undantag. ”Bättre göra ett gott verk på lång tid än slarva ifrån sig tio andra” skriver han i en dagboksanteckning från 1927, tryckt i *Berättelser ur min levnad*. Det är alltså ingen tillfällighet att hans verk håller så hög språklig kvalitet. Björn Ulvaeus säger i en intervju att det var ”musiken i språket” som lockade honom och Benny Andersson till Mobergs utvandarberättelse (DN 27/5 2015).

”Den störste epikern i världslitteraturen är författaren till Bibelns Moseböcker, och han har ännu inte fått någon jämgod medtävlare”, skriver Moberg i ”Journalistens berättelse”, också den tryckt i *Berättelser ur min levnad*, och han tillägger: ”Men först ska man ha något att säga, det är det främsta villkoret för en god stil, med det kommer man långt, säger Schopenhauer.” (s. 215) Och något att säga har alltid Moberg, oavsett om han skriver breda bonderomaner som de två berättelserna om Adolf i Ulvaskog (*Långt från landsvägen* och *De knutna händerna*), en stilistiskt knappt hållen roman med lyriskt tonfall som *Brudarnas källa* (1946) eller en satir som *Det gamla riket* (1953), där ironi och kanslisvenskt präglad ordval och kanslisvenskt färgad meningsbyggnad framhäver verkets satiriska karaktär. Jag kommer framför allt att hålla mig till dessa verk, även om jag gör korta nedslag i andra texter.

Till Mobergs stilistiska förebilder hör alltså de fem Moseböckerna. I *Brudarnas källa* ser man tydligt inflytande från biblisk text. Moberg hade alltid sin mormors bibel till hands när han skrev, berättade han för vännen och översättaren Gustaf Lannestock. Men med Schopenhauer nämner han ännu en förebild. Denne pessimist var hans älsklingsfilosof. Moberg beundrade också Strindberg och läste *Hemsöborna* som 15-åring. Hans morbror och dennes svenskfödda hustru var på besök i hemlandet, och mostern hade köpt *Hemsöborna* i en billighetsutgåva. Hon var ovillig att låna ut boken, tyckte att den var alldeles för rå, men till sist gav hon vika för ynglingens enträgna begäran. Han läste och imponerades av språket. ”Han (Strindberg) nyttjade ord som jag aldrig förr hade sett i tryck, fräcka, lea ord. Jag hade hört dem, många av dem hörde till folkets muntliga språk i den bondemiljö där jag levde. Man fick säga de där orden, men jag hade inte trott att man fick trycka dem.” Och han fortsätter: ”Strindberg blev med åren den svenske författare som har lärt mig mest och som jag har älskat högst”. Detta skriver Moberg i ”Böckerna i mitt

liv”, också den tryckt i *Berättelser ur min levnad* (s. 248 f.). Kanske har han inspirerats av Strindberg till detaljrikedomen och de breda penseldragen i bonderomanerna. Kanske också till hur man kan inleda en roman för att direkt fånga läsaren. Som en parallell till Strindbergs satir *Det nya riket* kan man också se Mobergs roman *Det gamla riket*.

”Det var en majmorgon i Ulvaskog, då gården höll på att vakna.” Så börjar *Långt från landsvägen*. När sedan den tidiga morgonen beskrivs associerar jag till Strindbergs *Röda rummet*:

Nattens skugga jagades undan överallt, där den var åtkomlig. Bäst som skuggan tagit skydd av täta löv, fann solen en öppning emellan grenarna, och när skuggan blev så hårt trängd intill en husvägg, att den måste fly bakom närmaste knut, så var solen hack i häl efter. Och så gick leken från knut till knut. Solen lyste upp hagggläntorna, avslöjade skimrande spindelvävar mellan enbuskarna, sög i sig daggen på ängsgräset, torkade den blöta jordskorpan på åkrarna, smög utefter gårdsgårdarnas stänger på renarna och slog gyllene ringar kring träd och buskar. (s.7)

Moberg använder sig här av det som med en stilistisk term kallas för *besjälning*, döda ting görs levande. Skuggan blir i citatet till en levande varelse som jagas av solen, också den besjälad. På liknande vis får man i inledningen till *Röda rummet* följa aftonsolens strålar på deras färd över Stockholm. Hos Strindberg är det är en *afton* i maj, medan det hos Moberg är en *morgon*, men jämförelsen ligger nära till hands. Citatet ger också exempel på det som kallas *hopning*. Satser eller begrepp hopas på varandra för att ge större eftertryck. De ska vara minst tre (i citatet är de sex) och de leder ofta fram till en stegring.

Moberg anpassar sitt språk efter romanens ämne och karaktär. Det är bland annat det som gör honom till en språkkonstnär. I bonderomanerna om Adolf i Ulvaskog är det en flödig och rytmisk svenska med en meningsbyggnad som inte sticker ut. Huvudsatser och bisatser fogas samman till meningar på ett normalt sätt. Annorlunda förhåller det sig med den lyriska romanen *Brudarnas källa*, där språkets ålderdomliga karaktär förstärks av den korthuggna meningsbyggnaden, som på bibliskt maner övervägande är *parataktisk*, dvs. huvudsatserna dominerar. De radas ofta på varandra. Här följer ett exempel:

Alla vårtidens tecken var förvända. Göken gol inte från topp. Inga spelande fåglar hördes från träden morgnar och kvällar. Men kråkor och korpar flög omkring i flockar och satt hopetals och kurade på alla hustak. Lukten av rävpåls kändes tätt inpå husen. Och gårdskatten fetmade ännu mer och blev så tjock att han rullade fram. Det var en välsignad tid för djuren av hans släkt. (s. 85)

Korta huvudsatser följer på varandra, vilket förstärker det hotfulla budskapet. Här finns en enda kort bisats, ”att han rullade fram”. Som klimax och utformad till en *antites*, en motsats, till alla de radade onda tecknen, framstår den sista meningen. ”Det var en välsignad tid för djuren av hans släkt.” Lägga märke till rytmen i texten. Den skapas av satsdelarnas och satsernas varierande längd. Ett ordval sticker ut ”hopetals”. Till de stilgrepp som Moberg använder i *Brudarnas källa* hör bruket av ålderdomliga ord och uttryck. Det ”klåkaste höet” kan nämnas som ännu ett exempel. Jungfru Brita blir ”förveten”. Anders Pipare fiskar upp ”lödiga penningar” ur källan, människorna är ”avgångna i den svåra sjukdomen” osv.

De få bisatser som förekommer är korta att-bisatser som i exemplet ovan eller korta relativa bisatser. ”Det sänker och förnedrar människan att hon skall tvingas att förtära en vätska som är skapad för de arma kreaturen.” (s. 108) Här förekommer också en stilistisk figur som man möter då och då i *Brudarnas källa*, tautologin: ”sänker och förnedrar”. Samma företeelse förstärks genom att den upprepas till innehåll, men med ett annat ordval. ”I gräset kring källan glittrade och glimmade det av mynt, av dalrarnas silver och dukaternas guld. Däremellan låg de gröna och ärgiga kopparplåtarna.” (glittrade och glimmade är dessutom bokstavsrimmat, alliteration, också det förstärkande)

Med begreppet *tautologi* har jag nämnt en av de stilistiska figurer som Moberg ofta använder. En annan sådan figur är *parallellism*, besläktad med tautologin genom att den säger samma sak två gånger men med ett varierat ordval. Den skiljer sig från tautologin genom att det rör sig om hela fraser eller meningar, inte enstaka ord. Exemplet ovan innehåller en parallellism. Ibland kan denna vara uppbyggd som en stegring och mynna ut i en höjdpunkt, *klimax*. Ett exempel på detta är Mobergs kanske mest kända citat, hämtat ur romanen *Din stund på jorden*: ”Tag vara på ditt liv! Akta det väl! Slarva inte bort det! För nu är det din stund på jorden!” Detta citat är också ett exempel på hopning. I den satiriska romanen *Det gamla riket* finns flera exempel på hopning, ofta med överdrift (*hyperbol*) som effekt. Jag återkommer till det.

Moberg var skicklig på att formulera uttryck och fraser med pregnans och av aforistisk karaktär, detta ofta med hjälp av stilistiska figurer. Ett annat känt citat av Moberg hämtar jag ur skådespelet *Domaren* (1957): ”Makt, min vän, kan du få utan rätt, men inte rätt utan makt.” Här har vi ett exempel på en *kiasm*, dvs. korsställning. Huvudorden ”makt” och ”rätt” upprepas men byter vid upprepningen plats i meningen. Detta ökar och förstärker effekten av budskapet och är dessutom en effektiv sammanfattning av hela skådespelet som han benämner ”en tragisk komedi”, vilket i sig utgör en *paradox*, en skenbar motsägelse. Intressant är att *Domaren* kan läsas som en pendang till *Det gamla riket*. För att rätt förstå ironierna i såväl romanen som skådespelet bör man känna till de rättsröteskandaler som Moberg engagerade sig starkt i. Det gäller framför allt Lundquistaffären och Haijbyaffären. Även Svenska Akademien pikas, ett annat av Mobergs hatobjekt.

Skådespelets domare, Cuning, förekommer även i romanen (lägg märke till namnets betydelse, ”cunning” är det engelska ordet för ”listig”). Bakom denne domare döljer sig verklighetens rådman Lundquist. Även romanen innehåller en kiasm med likartad innebörd som den i skådespelet: ”Makten värnade rätten, och rätten legaliserade makten.” (s. 85) Vad är då rätt? undrar professorn vars föreläsning Secretessius bevisar. Den frågan besvarar han med en *truism*: ”Rätt är det som gagnar alla medborgare i ett samhälle lika.” Detta till synes självklara förhållande ifrågasätts dock i landet Idyllien, där handlingen i romanen utspelar sig (en vrångbild av landet Sverige, redan namnet Idyllien är ironiskt). Det hade nämligen visat sig att medborgarna kunde frestas att missbruka sin förmåga att skriva och tala till att störa ”de juridiska ämbetsmännens arbetsro och sinneslugn” (tavgologi). Bäst för folket var därför, hade man kommit fram till, att det inte yttrade sig i egna angelägenheter utan överlät detta på juridiska fackmän. Påståendet utvecklas ytterligare och mynnar ut i en *paradox*: ”Ett lagfäst skydd hade måst upprättas mot folket självt, så att det inte skulle undergräva grundvalarna för den demokratiska rättsstatens bestånd.” (s. 86)

Huvudpersonen Per Urban Secretessius (lägg märke till namnet) imponeras av rättsväsendet i Idyllien och inser efter alla rättegångar han bevisat allt mer hur fördelaktigt det var med hemligstämplandet av handlingar och rättegångar bakom ”Lyckta Dörrar”. Och han konstaterar: ”De allra flesta åhörare drives till rättssalen av sin nyfikenhet och skandalhunger. De öppna rättegångarna kittlar alltså endast människors sämsta instinkter och ger sensationslystnaden näring.” (s. 87) Författaren menar i själva verket motsatsen. Denna ironiska slutsats är direkt riktad mot rättsväsendet i det svenska samhället, där hemligstämplandet av handlingar enligt Moberg används så fort det gäller ett ärende av känslig natur, till exempel Haijby och hans förhållande till Gustav V. Till det hemligaste av allt i Idyllien hör monarkens ”exklusiva läggning” och ”nådiga onaturliga böjelse” eller ”nådiga exklusivitet i känslolivet”: ”Hans Majestät konung Alexander XVI älskar icke *kvinnor!*” (s. 75) Detta förhållande, beskrivet med en rad *eufemismer* (förskönande ordalag), är den stora Statshemligheten som Secretessius värd Doktor Ciceronius (även detta namn med underliggande innebörd – ciceron, vägledare) avslöjar för sin gäst. Han har insett att han kan lita på Secretessius. Namnvalen hör till det i romanen som förstärker satiren. (Den som heter Secretessius måste ju kunna bevara en hemlighet.)

Haijbys motsvarighet i romanen heter Crimson (jfr kriminell). Han beskrivs av advokat Clever (skicklig) som den farligaste mannen i riket: ”Enligt nådigt känd önskan står Crimson främst på den hemliga listan över de personer i riket, som icke får åtalas för brott. Det är alltså fråga om en mycket grov brottsling.” Ännu ett exempel på paradox.

I kanslivenska ordalag beskriver Clever vidare hur polisprefekten måste visa ”både handlingskraft och sinne för diskretion”, ”lyhördhet och intuitiv uppfattning”: ”För en polischef är det många gånger farligare att företaga en

åtgärd än att uraktlåta den.” (s. 103) Dessa citat ger exempel på både tautologi och antites.

Det högtidliga ordet ”icke” i stället för ”inte” används påfallande ofta i *Det gamla riket*. Ytterligare exempel på kanslisvenska ordval finner vi i några av citaten: ”drives” i stället för ”drivs”, ”företaga” i stället för ”företa”, ”uraktlåta” i stället för ”låta bli”. I romanens början beskriver Secretessius, som bara är 161 cm lång, sin person i följande antitetiska och kanslisvenskt utformade ordalag: ”För att övervinna känslan av kroppslig underlägsenhet har jag tvingats ådagalägga min andliga överlägsenhet.” Han utvecklar strax detta vidare med en ordlek: ”Det är dock bättre att vara kort i rocken fysiskt sett än att vara kort om huvudet.” (s.7)

Här följer ytterligare några kanslisvenska exempel: Med en konjunktivform står det ”bleve nödsakad” i stället för ”blev tvungen”, ”gagn” i stället för ”nytta”, ”stundom” i stället för ”ibland”, ”ådagalägga” i stället för ”visa”. Kanslisvensk tyngd har också följande mening: ”När alla genom sin anslutning till de maktägande betygat sin lojalitet, finns det ingen kvar att särskilt gynna och utmärka.” (s. 10) Här finner vi också en tautologi. Sådana förekommer det åtskilliga i *Det gamla riket*.

Jag kommer nu till det kanske mest flagranta exemplet på *hopning* som samtidigt blir en hyperbol, en ironisk överdrift som framhäver romanens satiriska udd riktad mot det byråkratiska Sverige. Secretessius, som vill lära sig så mycket som möjligt om rättsväsendet i landet Idyllien, väljer att som första instans besöka *Riksbyrån för Brottsligheten*. Men där släpps han inte in. Han skickas i stället till *Formulärbyrån*, där han får beskedet att han måste bege sig till *Blankettverket* för att få den blankett han ska lämna på Formulärbyrån. På Blankettverket får han veta att han först måste besöka *Identifieringsbyrån* men adressen dit måste han hämta på *Informationsbyrån*. Där får han könumret 192 och begär efter en timmes väntan misstaget att fråga vaktmästaren hur länge det kunde dröja innan det blev hans tur. ”Med hänvisning till sin tjänsteinstruktion svarade han (vaktmästaren), att han varken hade skyldighet eller befogenhet att besvara frågan.” Och han tillägger att han hade förstått att den som ställde frågan var främling i landet. ”Om jag hade varit idyllisk medborgare, så skulle han ha varit skyldig göra anmälan emot mig för obehörigt tilltal av tjänsteman i tjänsteutövning.” (s. 43 ff.) Moberg hade säkert roligt när han skrev detta.

För sin värd beskriver Secretessius vid dagens slut vad han hunnit med och redogör för morgondagens program (hopning):

Jag skulle nu i morgon hos Riksståthållarämbetet ansöka om ett identitetsbevis, så att jag på Identifieringsbyrån kunde utfå det intyg, som erfordrades för att jag hos Blankettverket skulle utverka tillstånd att hos Formulärbyrån utbekomma ett formulär för ansökan om företräde hos chefen för Riksbyrån för Brottsligheten. (s. 48)

Här finner vi kanslisvenska ord som ”utfå”, ”erfordrades” och ”utbekomma”. Bestört meddelar Ciceronius att han med sina kontakter naturligtvis kan ordna en tid åt Secretessius. Han förklarar också för sin gäst att

Vistelsen i väntrummen och arbetet med ansökningshandlingarna avsåg att stimulera produktionen och ingick som led i regeringens program om den fulla sysselsättningen.

Efter systemets genomförande hade arbetslösheten i landet i det allra närmaste upphört. (s. 49)

Ännu ett exempel på hopning är den redogörelse som Secretessius får över de anklagelser som riktats mot domare Cuning:

Domaren vid Flamingona rådstuvurätt Edvard Cuning hade hos Lillkanslersämbetet anmälts för grovt bedrägeri, grov förskingring, grovt ocker, grov trolöshet mot huvudman, grov mannamån mot borgenärer, grovt osant intygande, falsk angivelse, mened och försök till anstiftan av mened. Ämbetet hade – liksom tidigare Folkets Förtroendeman – lämnat samtliga anmälningar utan åtgärd. (s. 60 f.)

Detta är rådmän Lundqvists förbrytelser skickligt sammanpackade. I likhet med tidningen *Arbetarens* chefredaktör Sastamoinen i Sverige har den ansvarige utgivaren av tidningen *Den frispråkige* i Idyllien dömts till fängelse och skadestånd för ärekränkning av en ämbetsman (Lundqvist resp. Cuning)

Den här romanen är full av träffsäkra formuleringar som parodierar svenska förhållanden som Moberg störde sig på. Secretessius får till exempel av chefen för Riksbyrå för Brottsligheten veta, när Crimson förs på tal, att ”Lösen för ämbetsmännen i vårt rike är: Tystnadsplikten framför allt!” (s. 53) och detta om något är Secretessius fullt införstådd med: ”Tystnadsplikten framför allt! gäller ju för ämbetsmännen med fullt verkande kraft även hemma i Sverige.” (s. 54) Här har vi en parodisk omskrivning av Gustav VI Adolfs valspråk: ”Plikten framför allt!” Republikanen Moberg kände sig säkert nöjd med den.

Nu åter till *Brudarnas källa*! Källan, som fått ge romanen dess namn, möter läsaren i romanens korta inledande text där källans tal i jagform slår an den lyriska grundtonen. Hela stycket kan läsas som ett prosapoem där anaforiska huvudsatser radas på varandra. *Anaför* innebär att inledningsordet upprepas i ett antal på varandra följande satser eller meningar. Här följer hela den texten:

Jag är vatten, jag är början. Jag var före ekarna, gräset och blommorna. Jag var före fänaden, som avbetar gräset. Jag var före svävande vinge och löpande fot. Jag var före humlorna, bina och fåglarna.

*Jag var före sorgen och glädjen. Jag var före gråten och skrattet.
Jag var före sången och spelet och dansen. Jag var före plågan och
våndan och ångesten på jorden. Jag var före människornas släkt.*

*Nere i mörka jordens grund busar mina ådror, som ingen känner.
Men här rinner jag upp nedanför kullen, här speglar jag ekarnas kronor
och följer släktenas gång genom världen.*

Jag är källan, jag är början.

Den rytmiska texten är kursiverad, vilket markerar dess särställning, och den ger exempel på en rad olika stilistiska figurer. Den anaforiska upprepningen har jag redan nämnt. ”Jag är”, ”jag var” upprepas som inledning till inte mindre än nio satser, *asyndetiskt* uppräknade, dvs. utan ett sammanfogande bindeord som ”och”. ”Ekarna, gräset och blommorna” samt ”humlorna, bina och fåglarna” är exempel på hopning, dvs. minst tre ord eller begrepp som följer på varandra. Här finns metaforer som ”svävande vinge” och ”löpande fot” (lägg märke till rytmen). ”Sorgen och glädjen”, ”gråten och skrattet” är exempel på antiteser, ”sången och spelet och dansen”, ”plågan och våndan och ångesten” är *poly-syndetiska* uppräknningar, dvs. begreppen binds samman med bindeord (”och”). Hela texten knyts samman av vad som kan ses som en parallellism trots att satserna står skilda från varandra, i början resp. slutet av texten: ”Jag är vatten, jag är början”; ”Jag är källan, jag är början” (cirkelkomposition). Denna medvetna variation av olika stilistiska figurer skapar den tydliga rytmen i texten, som också innehåller ålderdomliga ord som ”fånaden” och ”avbetar”. Det är ett mästertligt stycke lyrisk prosa som Moberg här har åstadkommit.

Denna inledande text pekar också fram mot det bibliska inflytandet över språket i romanen som helhet. Jag har redan nämnt de korta meningarna som mestadels utgörs av huvudsatser (paratax) och inslaget av ålderdomliga ord, men i romanen finns också direkt anspelning (*allusion*) på bibliska passager eller parafraaser av biblisk text. Så när Anders Pipare tänker: ”Outgrundliga är många ting och gåtorna på vår jord är utan tal”. I Romarbrevet står det: ”Hur outgrundliga äro icke hans (Herrens) domar, och huru outrannsakliga hans vägar!” Och när Bockhorn, den tidigaste spelmannen, han som kommer till tals sist i romanen, beskriver sin älskade Toa så sker det i tonfall som för tankarna till ”Höga visan”: ”Hennes ögon blänkte klara som vattnet i de uthuggna stockarna, där kreaturen drack, där det droppade från mule och hår. Getskinnet slöt sig tätt utefter hennes länder och bröst, hennes späda knäskålar höjdes under kjorteln.” (s. 154)

Ordvalet ”fävitiska” om vissa kvinnors tro om källan associerar till bibelns ”fävitiska jungfrur”, och när Anders Pipare funderar över vad hans ur källan uppfiskade penningar kunde användas till tänker han i en anaforisk uppräkning: ”Mångahanda Guds goda ting kunde köpas för dem. De kunde vederkvicka de fattiga och arma (tavtologi), de kunde stilla barns gråt, torka ånkors tårar. Och

de kunde mätta hunger och stilla törst.” (s. 116) Många fler exempel kunde ges, men jag vill också ge exempel på *besjälning* (döda ting görs levande) i *Brudarnas källa*: ”Men fiolen har egna inälvor i bröstet, den har ett ömtåligt hjärta, som kan darra och ängslas och som kan lida med andra hjärtan.” (s. 37) Med en *liknelse* görs spelmannens schottis levande: ”Den guppar fram som en lätt fjädervagn på en gropig landsväg.” (s. 37) Liknelsen kan också ses som ett bibliskt inflytande på stilen. De finns gott om liknelser i *Brudarnas källa*, men den innehåller också uttrycksfulla naturskildringar. Det är den förste spelmannen som noterar följande:

På kullen och på åkerrenarna häromkring växer det flera slags blommor än någon vet namnen på. Här blånar det från kronorna på salvian och lavendeln, här luktar det av krusmyntan, här randas gräset av blomsterlinet och morgonstjärnan, av åkerkvickern och slättergubben, av åkerkransen och timjan.

Den minnesgode läsaren identifierar säkert stildrag som anaforisk uppräknings, asyndetiskt sammanfogade (utan bindeord) samtidigt som flera av växterna är parvis bundna samman med ett ”och”.

Parallellismerna är åtskilliga (Moberg använder gärna denna uttrycksfulla stilfigur i sina romaner). Här följer en sådan som är utformad som en kiasm: ”Det dansas i natt på människogravar. På en begravningsplats går vår dans om midsommarkvällen. Dessa unga, yra par utnyttjar de dödas mark för sin glädje:

Jag sitter här och spelar på en kyrkogård. ”(s. 38) Parallellismen mynnar effektivt ut i det laddade ordet ”kyrkogård”.

Det är tacksamt att göra en stilistisk analys av en så medvetet utformad roman som *Brudarnas källa*, och jag kunde fortsätta länge med det. Men något mer skulle jag också ta upp från *Långt från landsvägen*. Varken *Brudarnas källa* eller *Det gamla riket* innehåller talspråkspräglade ord och uttryck, men sådana finns det gott om i *Långt från landsvägen*. Intressant att notera är då att det är dialogen, textens replikskiften, som visar hur småländskan kunde låta.

”Dä ä oppsti´dags!” säger Bengt och tar sin äldsta son Adolf i axeln. ”Ä I så sjuker far? Mäktar I inte röra er?” undrar Adolf när han ser sin far sitta på en sten i fägatan. (s. 15) ”Såg du hur möcke klockan va, när far tröt?” frågar mor Lotta sin äldste son och noterar: ”Kvarten över tre va hon, när han tog dä sista annetaget. Kommer du ihåg´at – vi ska säja för di andra hur dags dä va, då di ble farlösa!” (s. 29). Och när Adolf och hans bror Kalle är på väg till kreatursmarknaden låter det så här: ”Men kon ä så illbattig! Sa sa – din gamla skrabba...! Ta´na mä lock å lämpor!” (s. 45) Det finns många exempel i romanen på talspråk skrivet på det sätt som repliken skulle ha uttalats av en person från Mobergs hemtrakter. Mot detta kontrasterar verbens pluralformer i den relaterande texten. ”Ljödo”, ”kröpo”, ”voro”, ”kommo” kan nämnas som

exempel. Likartat är förhållandet i den andra delen om Adolf i Ulvaskog *De knutna händerna*. Romanerna kom ut 1929 resp. 1930.

Den som visat vägen när det gällde att använda talspråk i dialog var Selma Lagerlöf med *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906, 1907) och Laura Fitinghoff med *Barnen ifrån Frostmojället* (1907), men detta var barnböcker. Mobergs böcker är romaner för vuxna. Men redan 1932 med *A. P. Rosell bankdirektör* vågar Moberg släppa denna skriftspråksnorm. Här är verbens pluralformer borta, och de kommer inte tillbaka.

Bondeschildringen i *Långt från landsvägen* förstärks av folkliga talesätt, ofta rimmade, som särskilt de äldre då och då använder för att kommentera läget. ”Se, efter kalas och rus följer tomma tarmar och tomt krus!” Det är mor Lotta som förklarar varför hon inte har så mycket att bjuda bouppteckningsmännen på. ”Jaha, höll Per med. Efter gott kalas måste sparsamheten ta vid. För dagarna är många och målen än fler!” (s. 39) ”Nu ljuger Sven fortare än en hingst travar!” Det är Lotta som byter ord med kardmakarn som kommit till Ulvaskog för att hjälpa till vid slakten. Ännu ett exempel: ”Ena dan dansar vi kring mä bröllops-sinn, andra dan kvider vi mä sorgesinn! Ena stunn ä vi krya och pigga som en ostmask, andra stunn ligger vi där å luktar as!” (s. 155) Det är Skräddar-Henrik som kommenterar den plötsliga sorg som drabbat Tilda, vars fästman gått igenom isen och drunknat i sjön. Här ser vi också exempel på antites, tavtologi (krya och pigga), liknelse och parallellism.

Det här är en bonderoman, vilket innebär att det dagliga livet till vardags och till fest beskrivs ingående. Läsaren får veta hur man sår, hur man skördar, hur man slaktar, hur man firar jul och bröllop. Emma och Adolf får till sist varandra, och när bröllopskalaset beskrivs sker det i en rejäl hopning eller anaforisk uppräknings av rätter, inte slumpvis uppräknade utan ställda samman så att likartade rätter följer på varandra:

Det var kvigstek, fårstek och grisstek, det var revbensspjäll, köttbullar och köttpudding, det var råskalad potatis, kål och gröna ärter och gula ärter, det var makaroner och gråa bönor och bruna bönor, det var tunga, rullsylta, pressylta, hacksylta och slarvsylta, lungmos, räntmos och fårmos, fårska isterband, torkad korb och rökt korb spickefläsk, spicke-sill och sillsallat, det var sötost, brynost, skummjölksost, kryddost och fetost, det var vitgröt och stärkelsegröt, det var risgrynspannkaka, mannagrynspannkaka, ostpannkaka, äggpannkaka, råmjölkspannkaka och vetemjölspannkaka, det var vetekransar och vetelevar och socker-kakor... (199)

Rätternas mångfald får en att fundera över hur gästernas magar är beskaffade för att kunna härbärgera och smälta så mycket mat.

Att det förekommer liknelser har vi redan sett. Här kommer ännu ett par exempel: ”Och Lotta gick som ett gångande skepp från arla till särla.” När Kalle

spelar på sitt dragspel låter somliga stämmor ”som fågelkvitter”. ”Gamlingen var pigg och livaktig som en ostemask.” Och det finns metaforer. Lotta ser Lumpfransen ”helst på ryggen”, och Hasse inser att Stina-Kajsa inte var ”söta mjölken”. Men bildspråket dominerar inte, utan texten flyter på i jämn takt och beskriver livet på gården Ulvaskog med alla dess olika gärningar i lugn åskådlighet. Ett intressant exempel är tröskningen med dess onomatopoetiska (ljudhärmande) beskrivning av de olika ljuden från arbetet beroende på hur många trösckarlarna var: ”Ett... två... tre... fyr... – fy-ra-ä-vi – Dunk... dunk... dunk... – fy-ra-ä-vi... ” När bara tre man trösckar låter det annorlunda: ”Fat-tas-en... Dunk... dunk... dunk... Fat-tas-en...” Ljudet av två slagor beskrivs och om torparens ensamma slaga låter det så här: ”Men borta hos torparna i moar och målar lät en ensam slaga höra sin långsamma takt: En... dunk... en... dunk... en... en!” Berättaren sammanfattar: ”Så berättade slagorna om människors mödor och grödor i tröscketider.” (s. 149, tautologi och dessutom inrim och *assonans*, bokstaven ö upprepas).

Bonderomanen *Långt från landsvägen* med fortsättningen *De knutna händerna* har en dramaturgi som kan liknas vid ett grekiskt ödesdrama, men lika mycket som Moberg berättar en dramatisk historia målar han med breda penseldrag upp bilden av en nu svunnen tid, han skriver vad som kan liknas vid en krönika. Det kräver en flödighet i språket som inte hör hemma i legenden. Undertiteln till *Brudarnas källa* är *Legend om de bofasta*. Inte heller hör denna form av ordrikedom hemma i en satir som *Det gamla riket*. Moberg behärskar till fullo de redskap som språket ger honom. Genom dem karakteriserar han berättelsens gestalter, och han anpassar språk och stil efter romanens art och karaktär, som den stora språkkonstnär han är.

Det fria ordet under mellankrigstiden

Av Anna Williams

Trettioalet var en spöktid, skriver litteraturprofessorn i Uppsala Victor Svanberg i sina memoarer från 1970. Depression, arbetslöshet, moralism och spirande nazism satte sin prägel på denna omvälvande tid i svensk och europeisk historia.¹

Men trettioalet var också en tid av litterär blomstring och djärva ambitioner. I Sverige debuterade några av våra mest namnkunniga författare: Gunnar Ekelöf, Moa Martinson, Jan Fridegård. Artur Lundkvist skrev ut den nya livskänslan, Elin Wägner diskuterade fred och jämställdhet, Vilhelm Moberg och Ivar Lo-Johansson skildrade stad och land i förändring. Bokutgivningen expanderade, och författarna hade en mängd tidningar och tidskrifter att välja mellan när ville publicera litteratur, essäer och debattartiklar.

Med den nydanande eller uppseendeväckande litteraturen kommer också reaktionerna. De handlar ofta om konstens frihet, om författarens uppdrag och om var de moraliska gränserna ska dras. Får man skriva vad som helst? Om vem som helst? Vid slutet av 1800-talet, under 1900-talet och i vår egen närtid utlöste litteraturen flera offentliga strider som fördes i tidningar, tidskrifter och böcker. Några exempel är konflikten kring August Strindbergs religionskritik i novellsamlingen *Giftas* 1884, sedlighetsstriden kring Gustaf Frödings erotiska dikt "En morgondröm", de hätska pressdebatterna om Ann Jäderlunds obegripliga poesi på 1980-talet och om Maja Lundgrens angrepp på den stockholmska kultureliten i romanen *Myggor och tigrar* 2007. Striderna förs i offentligheten och ofta har de både skadat och gynnat författarna. När Vilhelm Moberg orsakade en sedlighetsfejld 1950 med sin roman *Utvandrarna* vände han det med en ironisk blinkning till sin fördel. Det är hedrande, säger han, att angripas "av samma art av människosläktet, som en gång i tiden stämplade Strindberg, Fröding och Agnes von Krusenstjerna som smutsskribenter".²

Striderna träder fram som historiska lyspunkter som ger viktig kunskap om en tidsperiod. Ofta är de magneter för skilda ideologiska läger som ger sin syn på samtiden, konsten och verkligheten; tidsspeglar som vittnar om mer än litteraturens spelplan. De erbjuder en mentalitet i genomskäring som säger oss mycket om synen på kultur, demokrati, kön, smak, moral, och nationell identitet. I mellankrigstiden kunde både litteraturen och kritiken visa prov på främlingsfientlighet, homofobi och antisemitism som normaliserats in i språket. Men det fanns också röster som såg och varnade. Och dåtidens debatter väcker den angelägna frågan om vad som passerar i språket idag. Framtidens forskning och humanistiska blick kommer att kunna granska vår tids kultursamtal och peka på blinda fläckar, och kanske värre än så.

Den första och största offentliga trettiotalsejden utlöstes av författaren Agnes von Krusenstjernas romansvit ”Fröknarna von Pahlen” som består av sju böcker, publicerade 1930–35: *Den blå rullgardinen*, *Kvinnogatan*, *Höstens skuggor*, *Porten vid Johannes*, *Älskande par*, *Bröllop på Ekered* och *Av samma blod*. Hon var först men hon var inte ensam. Jan Fridegårds böcker om Lars Hård ledde till en Fridegårdfejld 1935 där kritikerna fördömde författarens grova språk. Ivar Lo-Johanssons roman *Kungsgatan* (1935) drabbades av onåd för sina oförblommerade skildringar av könssjukdomar och prostitution. En recensent utsåg den till "ett av de vedervärdigaste verk, som på de senaste åren sett dagens ljus i vårt land".³ Idag är den en klassiker.

I Pahlenromanerna skriver Krusenstjerna om kvinnors sexualitet och om lesbisk kärlek. Hon överskrider sin tids könssegregerande gränser. Hon granskar skoningslöst den adelsklass som hon själv kom från, liksom den profithungliga, framväxande borgarklassen och det religiösa hyckleriet.

I det rådande samhällsklimatet avböjde hennes förlag Bonniers att publicera de fyra sista delarna av Pahlensviten. Krusenstjerna fick ge ut på det lilla avantgardeförlaget Spektrum. Både hon och Bonniers förläggare av judisk bakgrund ansattes hårt av antisemitiska angrepp i bland annat nazistiska tidningar. I Tyskland anordnades bokbål som försvarades av den nazistiska pressen i Sverige 1933: "Det viktigaste momentet i den tyska kulturkampen är, att man befriat skolorna, litteraturen, konsten och vetenskapen från judisk [sic] inflytande".⁴

Anonyma brev och personangrepp ingick i attackerna. Ett handskrivet brev till Krusenstjerna har följande lydelse, undertecknat med ”Svenska *Medborgare*” och ett hakkors:

Fru A. v. Krusenstierna-Sprengel
Reg. gatan 95 A
Stockholm

Svenska ungdomar vilja härmed uttala sin förkastelse över Eder såsom författarinna. Vi tillåta ej att Ni förgiftar luften i vårt gamla Sverige. Ingen människa har på sista åren utträtt så mycket ont som ni. En gång kommer ni – i en annan värld – att få ett straff för Eder snusk-literatur. Tag Er i akt! Guds dom väntar upphovet till pesthården. Ni kan sitta och pyssla om Edra judiska bokförläggare till dess. Med dessa ord uttalar nordisk ungdom sin förbannelse över eder snusk-literatur.

Hell det rena, sunda Sverige!
Svenska *Medborgare*⁵

Pressfloran ger rika prov på okvädinsord och tillmälen. Den nya litteraturen liknas vid dynga och förruttande, stinkande avfall. Signaturen U.S. i *Lunds*

Dagblad rasar över litteraturkritikernas medlöperi och oroar sig över det uppväxande släktets hälsa:

Vad menen I med konst? Med renhet? – Nu är det nog – mer än nog! Vi vilja inte längre nöja oss med att matas med Edra förskönande, förljugande, vilseledande omdömen om komposten vi serveras. Vi ha dock själva en smula omdöme. Vi ha både lukt och syn och hörselorgan i ganska god ordning och vi protesterar *skarpt* och *absolut* mot edra berömmande recensioner av sådant som smutsar våra svenska tryckpressar! Vi protesterar mot att kalla dessa vidrigheter ett högst betydande konstverk! I våra barns och vår ungdoms namn protesterar vi. Som mödrar till vår härliga svenska ungdom, som vi *icke* ämna utlämna till att få livet och dess oändliga skönhetsvärden smutsade av kvinnor som damen däruppe och hennes kritiklösa kritici. [– – –] Ungdomen är värnlös, när en pesthärd som denna ligger vid stora allfarvägen! Ditt barn och mitt kan infekteras – i dag eller i morgon.⁶

I Pahlenfejden 1934–35 blev frågan om konstens frihet central.⁷ Den ena polen utgjordes av kristna, kulturkonservativa debattörer som fördömde den moralupplösande litteraturens sexuella frispråkighet som ett hot mot samhällets värdegrund. År 1933 tog Lunds Kristliga Studentförbund initiativ till en protestaktion som riktade sig mot samtidslitteraturen. Man samlade in 126 000 namnunderskrifter, överlämnade en petition till justitieministern i Stockholm och yrkade på en strängare tryckfrihetslagstiftning.

Motpolen var de unga litterära modernisterna som fullt ut försvarade konstens frihet och författarens integritet. De såg hoten från den framväxande nazismen och fascismen i Europa och den censur som följde i spåren. När andra världskriget bröt ut några år senare bekräftades oron för inskränkningar i tryckfriheten. Läget skärptes avsevärt på yttrandefrihetens område.

Bland litteraturens försvarare fanns Johannes Edfelt, Eyvind Johnson, Vilhelm Moberg och Karin Boye. Kvinnliga bidragsgivare i fejden var annars försvinnande få. Det berodde dels på att kritikfältet var starkt mansdominerat, dels tveklöst på att det var mer riskabelt och rentav demeriterande för kvinnor att delta i en debatt som så uttalat handlade om sexualitet och vad som betraktades som perversioner och obscenitet.

Vilhelm Moberg riktar udden mot den kyrkokristna demonstrationen: "Om nu detta skall vara ett begynnande hot mot litteraturens frihet och en förberedelse till den censur som dumhetens förkämpar begär hos statsmakterna, då bör reaktionen icke bagatelliseras av författarna. Då bör litteraturens utövare vara beredda att enigt sätta sig till motvärn."⁸ "Reaktionen kommer att gå ut över oss alla!", siar han, och ett par decennier senare fick han själv känna på den rasande reaktionen när hans utvandrarromaner kallades "smutslitteratur" och fördömdes

från kyrkligt håll för sina skildringar av sexualiteten.⁹ Han gick i svaromål 1951 och formulerade pregnant sin uppfattning om litteraturens syfte:

Dess uppgift kan enligt min mening inte vara någon annan än denna: Att utforska och konstnärligt gestalta sanningen om människan och hennes villkor här på jorden, att skildra människan med själ och kropp i hennes storhet och elände och berätta om hur hon lever och har levat i denna värld. Författaren uttrycker genom sitt verk sin åsikt om tillvaron, sådan han har känt och erfårit den, han skildrar det som är sanning och verklighet för honom.¹⁰

En annan central fråga i Pahlenfejden handlade om förhållandet mellan litteratur och verklighet. Den självbiografiska romankonsten blomstrade under mellankrigstiden och ibland hettade det till. I Krusenstjernas starkt självbiografiska och utlämnande roman *Fattigadel* (1935) kunde den som ville lätt spåra de verkliga personerna bakom fiktionens gestalter. Med anledning av bokens allt annat än välvilliga modersporträtt utbrast den renomméerade kritikern John Landquist: ”Jag har aldrig sett något så vedervärdigt i svenskt tryck.” Förlaget borde låta bli att publicera, menade han, och han betraktar Krusenstjerna som sjuk och oförmögen att ta ansvar för sina handlingar:

Denna person behöver vård, men hon bör inte förgifta opinionen med sina sjuka monomanier. Ansvaret faller på dem, som begagna produkterna av en hjälplös människa för att göra affärer på dem. Det finns en censur, som är berättigad och oantastlig. Ingen kan med skäl i ett fritt land åläggas att trycka och sprida en sjuk människas oansvariga alster.¹¹

Men Krusenstjernas frispråkiga beundrare Torgny Segerstedt i Göteborg konttrade: ”Ingen vettig människa lärer väl [...] förväxla diktverk och biografi.”¹²

Reaktionerna pekar mot en knäckfråga som egentligen inte förlorat sin aktualitet och som blir särskilt tydlig inom litteraturens domäner. Det handlar om den laddade gränsen mellan offentligt och privat. Och därmed också i hög grad om synen på skillnaden mellan dikt och verklighet.

Vidare förväxlade en del recensenter ämne, kvalitet och konstnärlig frihet. Det provocerande innehållet och den personliga smaken skymde helt enkelt blicken för de litterära verkkningsmedlen och konstverkets integritet. Författaren Kerstin Ekman har skrivit insiktsfullt om den processen i en essä som heter *Rätten att häda* (1994). Det är ett bidrag till försvaret för yttrandefriheten och arbetet för att upphäva den dödsdom som utfärdades 1989 mot den brittisk-indiske författaren Salman Rushdie. Ekman talar om det intellektuella ansvaret att avslöja och kritiskt granska – också ”den egna ingivelsen och de egna lojaliteterna”. Hon skriver: ”När vi söker en tradition av stöd för det fria ordet,

när vi letar på det i texter, i valfrändskaper och affiniteter som är djupt personliga avslöjar vi också karaktären av vårt eget engagemang.”¹³

Och Agnes von Krusenstjerna själv – vad tyckte hon? "Nu käbbla de överallt om Diktens frihet", skriver hon en smula uppgivet till en kollega i maj 1935.¹⁴ Hon lade sig inte i debatten, men hon bidrog med en text i den antologi om fejden som hennes make David Sprengel gav ut hösten 1935. Boktiteln är lång som en litanian: *Förläggarna, författarna, kritikerna om Agnes von Krusenstjerna och hennes senaste arbeten. Dokument till ett incidensfall i den nyaste litteraturhistorien och bidrag till en diskussion om Diktning och moral.* Den innehåller dels David Sprengels ursinniga utfall mot Krusenstjernas motståndare, dels en dokumentation av Pahlenfejden i form av recensioner och inlägg i debatten ur tidningar och tidskrifter. Krusenstjernas bidrag heter "Efterskrift till Fröknarna von Pahlen. Grubblrier i tröttheten efteråt...". Där uttalar hon sig som författare och berör endast i förbigående vad striden gjord med henne. Hon skriver i stället om skapandeprocessen och diktarens relation till sina gestalter:

Dessa ohyggliga verklighetsgestalter? Ty äro de inte, jag är förvånad hur min penna löper, äro de inte förfärliga? Till det otroliga förskräckliga? Det är otäckt! Ja, dessa figurer i min sista roman, äro de inte gräsliga? Nu äro de mig plötsligt främmande! De äro formade inom mig – men nu stiga de ut från bladen, knäppande sina handskar, justerande sin krage, dragande i sina kjolar: vad har jag med dem? Och ändå har det känts som om de värkts fram ur min livmoder.¹⁵

Reflexionen formar sig i någon mening till ett försvar för diktarens rätt att, med Vilhelm Mobergs ord, skildra "det som är sanning och verklighet för honom". Det är en konstnärlig process där författaren är både aktör och förmedlare, givare och mottagare. Tryckt på papper är det skrivna med ens förvandlat, "plötsligt främmande" och bortom upphovspersonens kontroll.

Krusenstjerna lade sig inte mer än så i debatten, men hon skickade sina böcker till de kritiker som hon visste uppskattade dem. Bland dem fanns Sven Stolpe, en av de få kristet värdekonserverna som tog Krusenstjerna i försvar. Han tackar och svarar vänligt och uppmuntrande: "Det viktigaste är, att Ni av en ung författare, som tillhör ett helt annat läger – bland annat är jag ivrig kristen och i det närmaste helt katolik! – får ett ärligt besked om vilket utomordentligt starkt intryck Ert stora verk gjort. [– – –] Jag önskar Er lycka till! Gör som jag – läs aldrig recensioner!"¹⁶

*

Den som bekantat sig med dagens litteratordiskussioner känner igen en del av trettiotaldebatternas argument och huvudfrågor. Ska man respektera traditionen

eller bryta ny mark? Har litteraturen rätt att göra fiktion av levande människor med namns nämnande? Vad är konst och vad är kränkning? Det väcker frågor om gränsen mellan fakta, verklighetsåtergivning och fiktion, frågor som är högaktuella inom litteraturforskningen idag. Både litteraturen och konsten är i full färd med att experimentera i gränslanden. Ibland hävdar kritiken att den gått för långt.

Litteraturen blir till i ett samhälle. Den både bekräftar och trotsar värderingar och ideologier. Men den är också unik konst i sin egen rätt. Den kan gestalta föreställningar och sanningar om människan och tillvaron som inte går att finna någon annanstans. Den utforskar och utvidgar språket, och däri ligger också dess farlighet. Den tvingar oss att möta det som är främmande och ovan. Den tvingar oss att mäta den individuella och kollektiva toleransens räckvidd.

Den litteratur som provocerade i trettioalets Sverige skulle knappast väcka uppseende idag. Gränserna dras någon annanstans. Och även om somliga en gång önskade Krusenstjerna otryckt kunde författarna och kritikerna trots allt publicera och uttala sina åsikter offentligt. En viktig effekt av litteraturfejden blev därför att de synliggjorde utrymmet för det fria ordet i ett nyblivet demokratiskt samhälle.

Idag aktualiseras frågan om det fria ordet på andra sätt. Ett exempel är projektet fristadsförfattare. Svenska kommuner erbjuder en fristad åt författare, journalister och forskare som inte kan utöva sitt skrivande i hemlandet på grund av censur och ibland livshotande förföljelse. Författarna får skrivro, men de förmedlar också kunskap och erfarenheter till det svenska samhället, i samarbete med universitet, skolor och kulturverksamheter. De personifierar strider för det fria ordet av en annan dimension. Och påminner om att det någonstans är under belägring.

¹ Victor Svanberg, *Leva för att leva*, Stockholm, Askild & Kärnekull, 1970, s. 100.

² Citerat från Jens Liljestrand, *Mobergland. Personligt och politiskt i Vilhelm Mobergs utvandrarserie*, (diss. Lund), Stockholm: Ordfront, 2009, s. 237.

³ Citerat från Ragnar Oldberg, *Ivar Lo-Johansson. En monografi*, Stockholm: Bonniers, 1957, s. 184.

⁴ Osign., "Kulturbolsjevismens utrotande. När den litterära smutsen brändes på bål", *Nationen*, 1.6.1933.

⁵ Brev till Agnes von Krusenstjerna, odaterat (Agnes von Krusenstjernas samling, Kungl. biblioteket, L 145:11).

⁶ Sign. U.S., "Vad skall tolereras inom litteraturen?", *Lunds Dagblad*, 28.12.1933.

⁷ Om Pahlenfejden, se Anna Williams, *Från verklighetens stränder. Agnes von Krusenstjernas liv och diktning*, Stockholm: Bonniers, 2013, s. 335–393.

⁸ Sign. Evy., "Sexuell kultur kan ej skapas genom tystnad" *Social-Demokraten*, 2.2.1934.

⁹ Liljestrand 2009, s. 177, 184 ff.

¹⁰ Citerat från *Perspektiv på utvandrarromanen. Dokument och studier samlade av Erland och Ulla-Britta Lagerroth*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1971, s. 152.

¹¹ John Landquist, "Ett ord i den pågående litteraturfejden", *Jönköpings-Posten och Aftonbladet*, 18.5.1935.

¹² Torgny Segerstedt [sign. T.S.], "Barndomens värld", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 20.11.1935.

¹³ Det första citatet är hämtat ur ett stycke som handlar om Hjalmar Söderberg: "Hans ideal var ett annat. En genomsådande, kritisk författarroll, kritisk också mot den egna ingivelsen och de egna lojaliteterna – mot tecknen på väggarna och underkastelsen." Kerstin Ekman, *Rätten att häda*, Stockholm: Svenska Rushdiekommittén och Tollarp: Studiekamratens förlag, 1994, s. 11, 23.

¹⁴ Brev från Agnes von Krusenstjerna till Carl David Marcus, 30/5 1935 (Carl David Marcus samling, Göteborgs universitetsbibliotek, H 102 Acc H 1942:15).

¹⁵ Agnes von Krusenstjerna, "Efterskrift till Fröknarna von Pahlen. Grubblrier i tröttheten efteråt...", *Förläggarna, författarna, kritikerna om Agnes von Krusenstjerna och hennes senaste arbeten. Dokument till ett incidensfall i den nyaste litteraturhistorien och bidrag till en diskussion om Diktning och moral*, red. David Sprengel, Stockholm: Spektrum, 1935, s. 326.

¹⁶ Brev från Sven Stolpe till Agnes von Krusenstjerna, 24/4 1935 (Agnes von Krusenstjernas samling, Kungl. biblioteket, L 145:10).

Vilhelm Moberg-Sällskapet småskrifter

1. Birgitta Råd: *Som om pappa levde* (2005)
2. Marianne Forssell: *Rätt eller röta? Vilhelm Moberg och rättsaffärerna* (2006)
3. Ulf Beijbom: *Vilhelm Moberg, Karlshamn och utvandrarerna* (2007)
4. Ingrid Nettervik red.: *Vilhelm Moberg i fejd med hembygden – en spännande brevväxling*
5. Camilla Stomberg red.: *Vilhelm Moberg ”i stor tacksamhet till KB”* (2009)
6. Ingrid Nettervik red.: *Axplock från Dagar med Moberg. Fyra föreläsningar* (2010)
7. Ingrid Nettervik red.: *Ny Dag med Moberg. Tre föreläsningar* (2010)
8. Camilla Stomberg red.: *Vilhelm Moberg på KB. Två utställningar* (2011)
9. Ingrid Nettervik red.: *Dramatikern Vilhelm Moberg. Tre föreläsningar* (2013)
10. Ingrid Nettervik red.: *En Dag med Moberg. Moberg och religionen. Spåren i Kalifornien. Fyra texter* (2014)
11. Ingrid Nettervik red.: *En dag med Moberg. Vilhelm Moberg som samhällskritiker. Fyra texter* (2015)
12. Ingrid Nettervik red.: *En dag med Moberg. Vilhelm Mobergs språk och det fria ordets kraft. Fem texter* (2016)

Småskrift nr 12 innehåller fem texter. Fyra av dem är hämtade från de föreläsningar som hölls vid seminariet ”En dag med Moberg” i Folkets Hus i Broakulla 2015. Årets tema var ”Vilhelm Mobergs språk”. Tre av dem hölls av språkvetare och den fjärde av en litteraturvetare. Roger Källström och Staffan Klintborg försvarar Moberg mot den kritik som riktades mot utvandrareposet för att amerikansvenskan i romanerna skulle vara orealistisk eller långsökt. Källström stöder sig på andra forskare som försvarar Moberg, och Klintborg visar med hjälp av tvåspråkighetsforskning hur väl Moberg lyckats.

Staffan Fridell granskar de dialektala inslagen i romanen och framhåller att Moberg omöjligt kunde ha återgett Ljuderbornas språk som det talades i mitten på 1800-talet för att han inte kunde ha någon kunskap om hur det skulle ha låtit. Fridell tar fram ett antal repliker och ger åhörarna (nu läsarna) en föreställning om hur Moberg i så fall skulle ha skrivit. Men det hade gjort texten oläsbar för flertalet läsare. Ingrid Nettekvik bevisar att Vilhelm Moberg var en framstående språkkonstnär som anpassade språket till romanens karaktär och innehåll. Samtliga föreläsare var med andra ord överens om att Moberg kunde hantera de språkliga redskapen väl för att sätta rätt färg på sina texter och samtidigt karakterisera verkets gestalter.

Den femte texten är hämtad från den serie av tre föreläsningar som Vilhelm Moberg-Sällskapet ansvarade för på Det fria ordets hus under den gångna hösten. Anna Williams föreläste om ”Det fria ordet under mellankrigstiden” med fokus på Agnes von Krusenstiernas romansvit om Fröknarna från Pahlen. Den gav för sin påstådda osedlighet upphov till vad som benämns Krusenstjernafejden. Till de författare som uppträdde till Krusenstjernas försvar hör Vilhelm Moberg, det fria ordets försvarare.